

ELŻBIETA KUSZEWSKA

**TYMCZASOWE WYNIKI BADAŃ NA GRODZISKU
WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM W TOPOLNIE
POW. ŚWIECIE N/WISŁĄ**

**The Early Medieval Stronghold of Topolno,
District of Swiecie on the Vistula.
Preliminary report on researches of 1960—1962.**

Wieś Topolno znajduje się na zachodnim brzegu Wisły, około 20 km na południe od Świecia, przy drodze Świecie—Bydgoszcz, biegnącej przez Gruczno (ryc. 1). Po zachodniej stronie tej drogi, o 1 km przed wsią Topolno, wyróżnia się spośród wzniesień wysokiej terrasy Wisły płasko ścięte wzgórze w kształcie niemal regularnego owalu (ryc. 2). Ludność miejscowa nazywa je „Talerzem”. Wysokość wzgórza dochodzi do 100 m n.p.m.¹, a powierzchnia jego wynosi około 31 arów. Od wschodu, południa i zachodu opada ono stromo w dół. Od północy, tj. od strony wyżyny, łagodnie obniża się ku poprzecznemu zagłębieniu, za którym znajduje się niezbyt wysoka poprzeczna wyniosłość (ryc. 2).

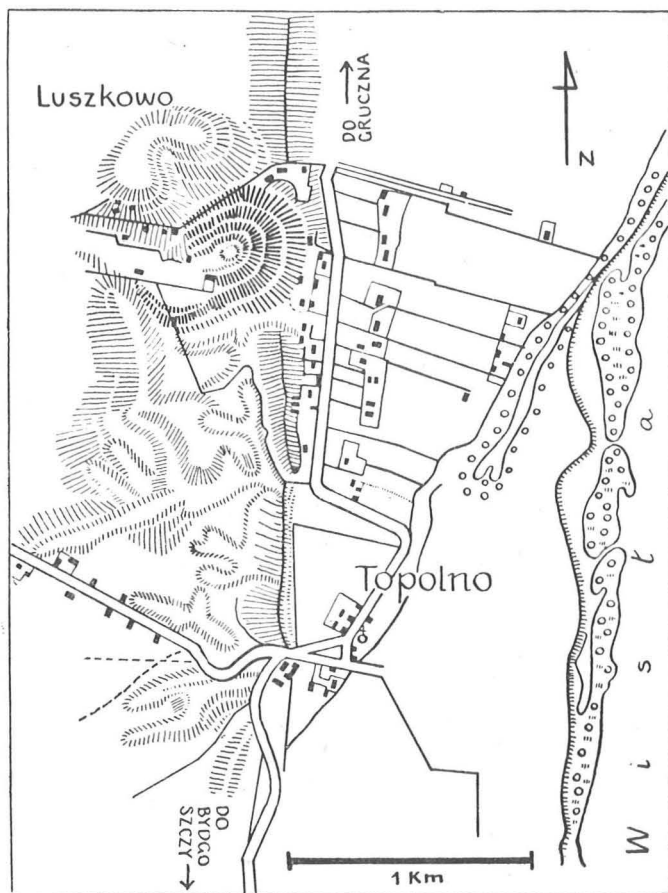
Na powyższym wzgórzu, w oparciu o materiały archeologiczne i obserwacje konfiguracji terenu, badacze z przełomu XIX/XX w. umiejscowili wczesnośredniowieczne grodzisko². Według ich relacji płaszczyna grodziska podnosiła się z zachodu na wschód najpierw stopniowo, w końcu bardziej stromo; początkowo skłon musiał być jeszcze większy, ponieważ w wyższych punktach humus został zniesiony, a na powierzchni wystąpił piasek³. Od strony wyżynnej oddzielał płaszczyznę poprzeczny wał i głęboki rów „o stromych krawędziach”⁴.

¹ W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930, s. 543.

² A. Götze, *Slavische und ältere Funde aus Topolno (Kreis Schwetz)* „Ergänzungsblätter zur Zeitschrift für Ethnologie”, Jg. 13, 1902, H. 1, s. 7—8.

³ A. Götze, *l. c.*

⁴ A. Götze, *l. c.*

Ryc. 1. Topolno, pow. Świecie. Plan sytuacyjny grodziska
Fig. 1. Topolno, district of Świecie. Site plan of the stronghold.

W międzyczasie jednakże zmienił się stan zachowania grodziska wskutek prac rolnych prowadzonych na tym terenie. Wspomniany w literaturze rów i wał zostały już w znacznej mierze zniwelowane. Podobnie w części północno-wschodniej wzgórza, obecnie widać już tylko bardzo łagodne podwyższanie się terenu. Niezbyt zadowalający stan przedstawiają także zbocza omawianego obiektu. Szczególnie zniszczone są zbocza południowe i wschodnie, w które wciną się droga polna wiodąca z Topolna do majątku Luskowo. Droga ta zaczyna się od strony południowej i pnie się wzdłuż skarpy wschodniej lekko ku górze; mijając północny kraniec grodziska zrównuje się z terenem wyżynnym (ryc. 2). Równolegle do obecnej drogi, nieco niżej, na tej samej skarpie znajduje się druga, mniej uczęszczana. Obydwie drogi łączą się dopiero w północnej części

Ryc. 2. Topolno, pow. Świecie. Zdjęcie lotnicze grodziska. (A. Preyss).

Fig. 2. Topolno, district of Świecie. Air-picture of the stronghold.
(A. Preyss).

zbocza. Niewykluczone, że droga dzisiaj mniej aktualna jest pozostałością drogi wczesnośredniowiecznej, prowadzącej do grodu.

Znacznie lepiej zachowało się zachodnie zbocze grodziska opadające ku wąwozowi. Porastają je obecnie krzewy i drzewa.

O grodzie topolińskim nie wspomina żaden z dyplomów książąt pomorskich. Istnieje jedynie wzmianka o wsi Topolno w dokumencie z r. 1239, wystawionym przez Świętopełka z okazji nadania klasztorowi w Żukowie wsi Skarbowo i Grabowo, leżących w ziemi świeckiej. Topolno wymienione jest tylko z racji ustalania granicy połowów na Wiśle⁵. Brak wzmianek o grodzie topolińskim w źródłach dotyczących ziemi świeckiej może świadczyć o tym, że w okresie od XII—XIII w. gród ten nie odgrywał już żadnej roli. Jego funkcje mógł wówczas spełniać współczesny mu gród w sąsiednim Grucznie, który przetrwał do XIII w.⁶ Nasuwa się wobec tego pytanie, jakie wydarzenia polityczne mogły spowodować zniszczenie lub opuszczenie omawianego grodu i pozbawiły go bezpowrotnie znacze-

⁵ Pommerellisches Urkundenbuch, (PUB), wyd. M. Perlbach, Danzig 1882, nr 69.

⁶ W. Łęga, *Spółeczeństwo i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII wieku*, Poznań 1956, s. 190, 210—211.

nia? Światło na to zagadnienie mogłyby, sądząc, rzucić badania wykopaliskowe przeprowadzone na szerszą skalę na grodziskach ziemi świeckiej.

Pierwsze wzmianki o grodzie w Topolnie przynosi nam literatura z początku XX w.⁷ W r. 1899 odwiedził górę zwaną „Tafelberg” A. Götze i na podstawie poczynionych wówczas obserwacji oraz ceramiki wczesnośredniowiecznej, zebranej z powierzchni, określił obiekt jako „słowiańskie grodzisko”. Przekazany przez niego opis grodziska stał się punktem wyjściowym dla dalszych badaczy⁸. Następnie W. Łęga podał krótką charakterystykę omawianego stanowiska. Wspomina on również o owym poprzecznym wale. Ceramikę pochodzącą z grodziska datował on na fazę F, czyli okres między latami 700—900.⁹ Poza tym, w literaturze są tylko krótkie wzmianki o znajdowaniu ceramiki na grodzisku topolińskim¹⁰. Szerzego opracowania powyższego obiektu dotychczas nie ma.

Dążąc do poznania genezy powstania grodu w Topolnie, należy poświęcić nieco uwagi środowisku geograficzno-przyrodniczemu i zagadnieniom osadniczym w tym rejonie.

Analiza zasięgu pralasu wskazuje, że okolice Świecia stanowiły teren bezleśny, o dosyć dużym promieniu, wcinający się klinem w puszcze¹¹. Na południe od Świecia aż poza Topolno ciągnął się we wczesnym średniowieczu niezamieszkały obszar bagienny, dochodzący do 20 km długości i 3 km szerokości. Osadnictwo skupiało się na jego krańcach, na obszarze urodzajnych moren dennych i wysoczyzny nadwiślańskiej¹². Topolno leżało na terytorium, które w XIII w. stanowiło tzw. „krajnę świecką”¹³. Granice tej ziemi z wcześniejszego okresu trudno ustalić. Można jedynie przyjąć, że pokrywały się one z zasięgiem wspomnianej krainy, uchwytnym później, dzięki źródłom z XIII w. Możliwe jest bowiem, że granice krain opierały się częściowo na podziałach terytorialnych z doby plemiennej¹⁴. Byłaby to więc ziemia ujęta od wschodu Wisłą, od północy — w dorzeczu górnej Mątwy — pasem leśnym, od zachodu puszcza, ciągnącą się wzdłuż doliny Brdy, a od południa odnogą tejże puszczy dochodzącą do doliny Wisły, mniej więcej poniżej wsi: Kozielec, Zębowo, Niewieścín,

⁷ A. Götze, o. c., s. 7—8.

⁸ Tamże, l. c.

⁹ W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 543; Autor ten nie znał z autopsji omawianego grodziska (ustna informacja W. Łęgi).

¹⁰ *Antlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreussischen, Provinzial Museums für das Jahr 1901, Danzig 1902*, s. 55.

¹¹ K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, „Przegląd Zachodni”, R. 7, 1951, z. 5/6, mapa, *Zasięg lasów w dobie historycznej*.

¹² W. Łęga, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII wieku*, Poznań 1949, s. 199—200, 202, 204.

¹³ K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII—XIII wieku*, Poznań 1960, s. 21. Mianem „krajny” określa autor uzależnioną feudalnie wspólnotę terytorialną.

¹⁴ Tamże, s. 232.

Pruszcz i Brzeźno¹⁵. Zatem ziemia ta stanowiła najdalej na południe wysuniętą część Pomorza Gdańskiego, a jej południowy kraniec leżał zapewne w obrębie tzw. rubieży pomorsko-wielkopolskiej¹⁶. Z okresu pomiędzy VII a X w. uchwycono dotychczas w okolicy Świecia nieliczne stosunkowo ślady osadnictwa, mianowicie: na południe od Wdy istniały trzy grody — w Świeciu, Grucznie i Topolnie oraz trzy osady — w Świeciu, Mariankach i Bukowcu¹⁷. Topolno było więc na południu ostatnim grodem Pomorza Gdańskiego i leżało niemalże na przedpolu granicznej puszczy, rozciągającej się pomiędzy dolną Brdą a Wisłą¹⁸. W takiej sytuacji założenie grodu w Topolnie na tzw. „Talerzu” było, jak się okazuje, bardzo trafne i celowe. Wzgórze to bowiem, dzięki dosyć znacznemu wyniesieniu ponad okoliczne tereny, jest doskonałym punktem obserwacyjnym. Obecnie jeszcze w pogodny dzień dostrzegalne jest stąd grodzisko w Grucznie, w Świeciu, a po drugiej stronie Wisły — Chelmno i inne osady ciągnące się wzdłuż brzegu rzeki.

Z okresu wczesnego średniowiecza, oprócz omawianego grodu, zachowało się w Topolnie jeszcze cmentarzysko i osada. Cmentarzysko było badane w 1897 r. Jest ono położone „za wioską... tam, gdzie na mapie sztabowej 1 : 100 000 druga litera słowa Topolno stoi”¹⁹. Osadę wczesnośredniowieczną odkryła autorka niniejszego opracowania w 1961 r. w czasie poszukiwań powierzchniowych, około 15 m w kierunku północnym od grodziska. Leży ona na wschodnim stoku wysokiej terrasy Wisły. Na powierzchni uprawnego pola występują tam dość duże ciemne plamy i liczna ceramika²⁰.

Topolno zasiedlone było również w okresach wcześniejszych, o czym świadczą dwa cmentarzyska — kultury pomorskiej i wenedzkiej, położone w południowej części obszaru wsi²¹. Wymienione stanowiska przemawiają za tym, że teren Topolna był dogodny dla osadnictwa i z tego tytułu już dość wcześniej przestał być „białą plamą” na mapie zasiedlenia Pomorza.

¹⁵ Tamże, mapa II część.

K. Ślaski, *Zasięg lasów...*, mapa.

¹⁶ L. Leciejewicz, *Z badań nad kształtowaniem się ośrodków grodowych na pograniczu pomorsko-wielkopolskim we wczesnym średniowieczu*, „*Slavia Antiqua*”, t. VI, 1959, s. 134—138; K. Ślaski, *Granica wielkopolsko-pomorska w okresie wczesnego feudalizmu*, „*Przegląd Zachodni*”, R. 10, 1954, z. 1—2, s. 106—107.

¹⁷ W. Łęga, *Spółeczeństwo...*, s. 190; Tenże, *Obraz gospodarczy...*, s. 196—193.

¹⁸ K. Ślaski, *Zasięg lasów...*, mapa.

¹⁹ Autorka nie znalazła powyższego stanowiska w terenie, wobec tego, położenie jego określa według literatury: A. Götze, o.c., s. 7—8; Nachrichten über deutsche Alterumsfunde, Berlin 1902, s. 5—7; Amtliche Berichte aus den Koeniglichen Kunstsammlungen, Berlin Jg. XXI, s. 51; W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 421, stąd też w/w cyt.

²⁰ Pole to należy do gosp. Wojciechowskiego.

²¹ G. Ossowski, *Prusy Królewskie*, Kraków 1879, s. 73, tabl. XIA, fig. 1 i 2; Tenże, *Mapa Archeologiczna Prus Zachodnich*, Kraków 1881, rozdz. V, s. 37; A. Götze, o.c., s. 7—8.

Do r. 1960 badania archeologiczne na grodzisku w Topolnie ograniczały się do poszukiwań powierzchniowych i przynosiły w efekcie jedynie materiał ceramiczny. Posłużył on badaczom, m. in. W. Łędze, za podstawę przy ustaleniu chronologii obiektu na okres od VIII do X w.²²

Prace wykopaliskowe w Topolnie podjęto w r. 1960, w ramach badań prowadzonych na terenie Świecia i najbliższej okolicy, w porozumieniu z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Plany badawcze szły w kierunku poznania warunków społeczno-ekonomicznych w jakich wyrosła późniejsza kasztelania świecka²³. W pierwszej kolejności po Świeciu, pracami archeologicznymi należałoby objąć jeden z najstarszych grodów ziemi świeckiej. W świetle dotychczasowych danych, należy do nich oprócz grodu świeckiego (VIII—XIII w.)²⁴, grodzisko w Grucznie (VIII—XIII w.)²⁵ i w Topolnie (VIII—X w.)²⁶. W czasie badań powierzchniowych w tym rejonie wybór padł na Topolno, ponieważ gród tamtejszy ulega systematycznemu niszczeniu wskutek eksploatacji rolnej. Przyступując do prac wykopaliskowych na wybranym stanowisku nie dysponowano jeszcze dokumentacją dotyczącą topografii obiektu. W sierpniu 1960 r. wykonano zdjęcie lotnicze (ryc. 2), jednakże nie udostępniono go prowadzącym badania przed rozpoczęciem prac. Natomiast plan warstwowy (tabl. I) został sporządzony dopiero w r. 1962 przez mgr inż. T. Żurowskiego. Prace w terenie prowadziła mgr E. Kuszevska pod kierownictwem naukowym dr L. J. Łuki (przy współudziale mgr A. Dmochowskiego, M. Rogińskiej oraz mgr A. Cioska). Rysunki sporządzali: mgr E. Erzepki, K. Nowaliński, T. Klink, J. Hohensee i F. Kalita, a fotografie — A. Kleina i H. Późniak.

Badania były subwencionowane przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Świeciu oraz przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie.

Wykopaliska prowadzone na grodzisku topolińskim w r. 1960, w okresie 18. VIII — 20. IX, miały charakter badań ratowniczych. Nie mając gwarancji, czy będą one kontynuowane w następnych latach, dążono do uzyskania w czasie tego jednego sezonu wykopaliskowego możliwie najlepszych wyników dotyczących obwarowania, zasiedlenia grodu i jego chronologii. Zagadnienia te nasuwały następujące pytania szczegółowe:

1) Jak wyglądało umocnienie grodu od strony wyżyny (tj. od północy); należało zatem stwierdzić czy wyniesienie płaszczyzny wzgórza w części

²² A. Götze, o.c., s. 7—8; W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 543.

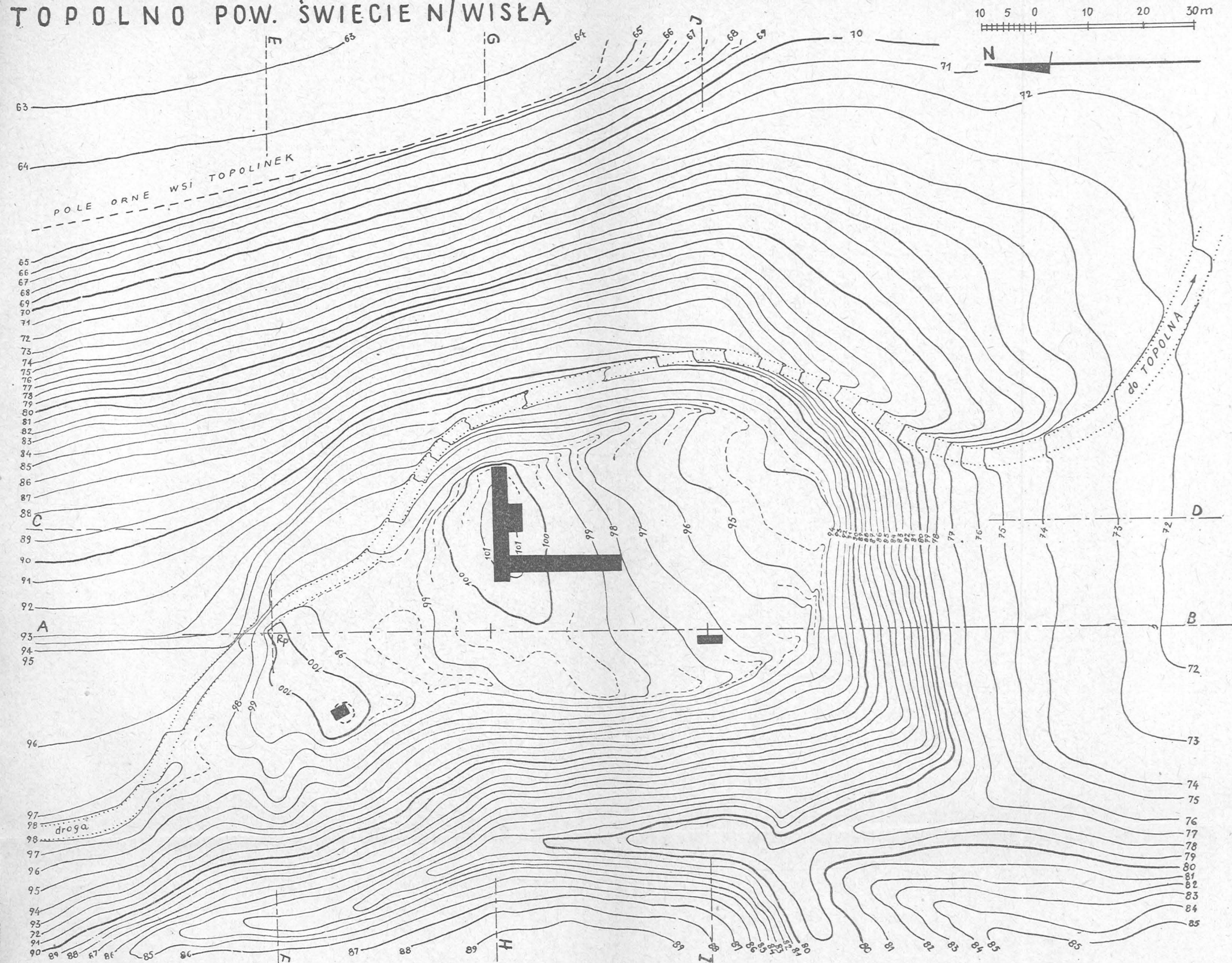
²³ Celem badań w Świeciu było odszukanie słowiańskiego grodu przedkrzyżackiego, który jest wzmiankowany w dokumentach z XII i XIII w., począwszy od r. 1198. PUB, nr 9.

²⁴ W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 543; Tenże, *Obraz gospodarczy...*, s. 196—198.

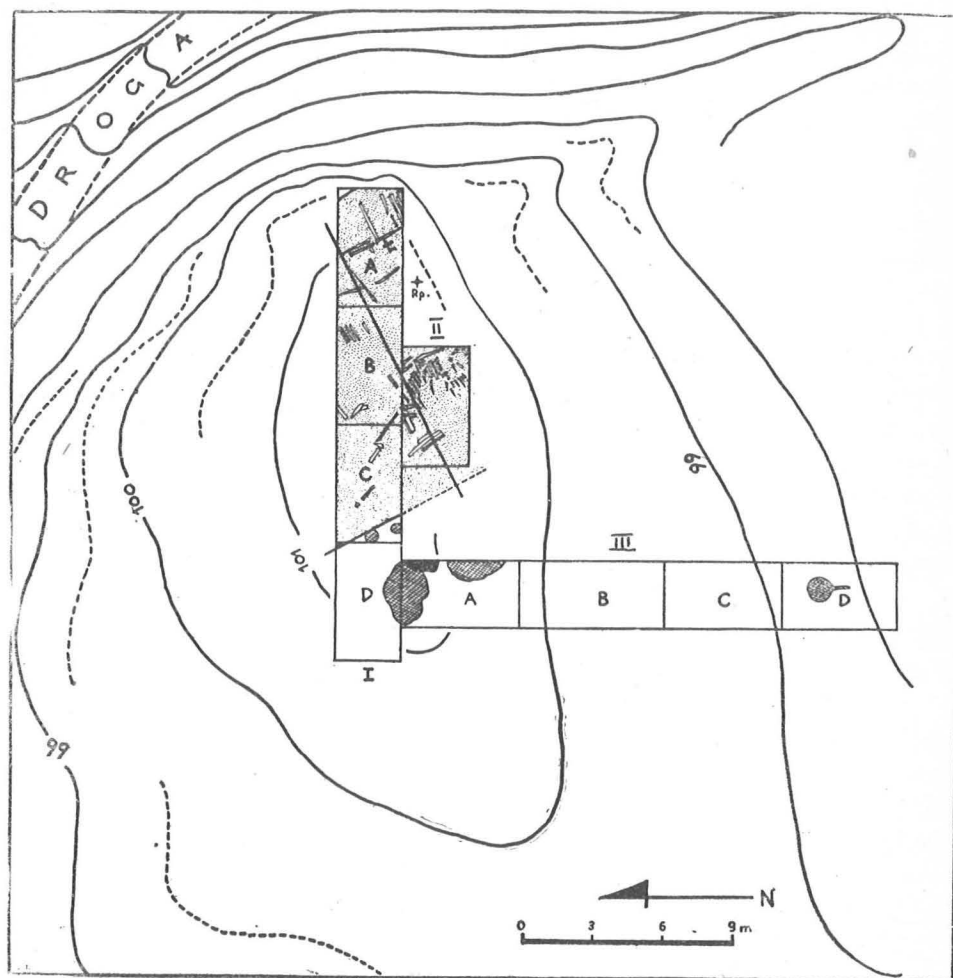
²⁵ Tamże, l.c.

²⁶ Tamże, l.c.

TOPOLNO POW. ŚWIECIE N/WISŁA

Tabl. I. Topolno, pow. Świecie. Plan warstwiczny grodziska z zaznaczeniem wykopów
 Table. I. Topolno, district of Świecie. Contour map of strong-hold with archaeological trenches marked.

Ryc. 3. Topolno, pow. Świecie. Plan sytuacyjny wykopów na grodzisku
 Fig. 3. Topolno, district of Świecie. Site plan of trenches in the stronghold.

północno-wschodniej, wzmiankowane w literaturze z pocz. XX w. a widoczne jeszcze obecnie (aczkolwiek słabo), jest pozostałością wału; jaki był kierunek linii wału, skoro na powierzchni w północno-zachodniej części grodziska nie zachowały się po nim żadne ślady; czy do umocnień strony północnej należał także „poprzeczny rów i wał”²⁷ (tabl. I), biegnący od strony wyżynnej poza obwodem płasko ściętego wzgórza;

2) Jak był umocniony gród od strony niziny, tj. od wschodu, zachodu i południa;

3) W jakim czasie wzniesiono wał i jaka była jego konstrukcja;

²⁷ A. Götze, o.c., s. 7–8.

4) Czy przed pobudowaniem umocnień obronnych istniała na wzgórzu osada otwarta;

5) Jaki był plan i zasięg budowy wnętrza grodu;

6) Jaki typ budownictwa miał miejsce w osadzie grodowej;

7) Jaka była funkcja grodu i jego znaczenie.

W myśl powyższych zamierzeń główną uwagę skoncentrowano na północnej części grodziska. Ogółem założono 5 wykopów w kilku punktach omawianego obiektu i oznaczono je cyframi rzymskimi I—V (ryc. 3; tabl. I).

W pierwszym rzędzie badaniami objęto wzniesienie płaszczyzny wzgórza, a jednocześnie jej część obniżającą się w kierunku zachodnim. Spodziewano się w tym miejscu wyników dotyczących zarówno wału, jak i samej osady. Przypuszczano, że odkrycia w części zachodniej będą istotne dla odtworzenia planu zabudowy grodziska. Dlatego też wykop I, w r. 1960, został zorientowany na osi wschód-zachód, poczynawszy od skarpy wschodniej. Wykop ten o wymiarach 3×20 m podzielono na 4 działki i oznaczono je literami A—D. Każda z działek obejmowała odcinek 5×3 m. Odkryto tutaj wał i warstwę osadniczą. Wykop II założony został w r. 1961 na wysokości działek B—C wykopu I (wzdłuż profilu południowego), dla umożliwienia przecięcia wału pod kątem prostym. Ustalając wymiary tego wykopu 3×5 m, w orientacji wschód-zachód, oparto się na zasięgu wału w kierunku zachodnim. Wykop III eksplorowany był w latach 1961—1962. Wyznaczono go na osi północ-południe, w wymiarach 3×21 m, prostopadle do działki D wykopu I. Nawiązywał on do paleniska odkrytego w r. 1960 w działce D. Przy zakładaniu wykopu III na osi północ-południe liczono się z przedłużeniem go do skarpy południowej w następnych sezonach wykopaliskowych. Został on podzielony na 4 działki A—D, z których działka B obejmuje 6×3 m, a pozostałe po 5×3 m. Wykop IV o wymiarach $1,5 \times 5$ m wytyczono w r. 1961 w południowo-zachodniej części grodziska, w pobliżu południowej skarpy, dla uzyskania danych odnośnie zasięgu osady grodowej. Wykop V o wymiarach 3×2 m poprowadzono w r. 1961 na szczycie wyniosłości, znajdującej się poza rowem, na północ od grodziska. Wykop ten został usytuowany w pobliżu zachodniej skarpy. Spodziewano się w tym miejscu uzyskać pierwsze rozpoznanie — czy wyniosłość ta jest utworem naturalnym, czy też sztucznie wzniesionym wałem.

W wykopie I odsłonięto w r. 1960 fragment wału na odcinku 13,20 m i warstwę osadniczą na odcinku 5 m. Wał biegł w wykopie I ukośnie, z południowego-wschodu na północny-zachód i dlatego nie uzyskano jego profilu i nie uchwycono całej szerokości. Odkryta część wału stanowiła konstrukcję drewniano-ziemną, bardzo słabo zachowaną. Z uwagi na złe warunki atmosferyczne, ograniczenia finansowe oraz olbrzymią precyzję ja-

kiej wymagało preparowanie nikłych śladów konstrukcji drewnianych, nie zdążono w pierwszym roku badań dokonać przekroju poprzez wał. Dla odkrytej 1 warstewki konstrukcji sporządzono dokumentację rysunkową, fotograficzną i zapewniono odpowiednie zabezpieczenie. W pierwszym roku badań wyeksplorowano tylko warstwę osadniczą, uchwyconą w działce D, bezpośrednio przy wewnętrznym licu wału (tabl. II). Odsłonięto wówczas część paleniska nr 1 przy południowej ścianie. Ponieważ badań nie ukończono w r. 1960, wznowiono je w sierpniu w r. 1961. Oprócz wykopu I założono wtedy wykopy II, III (działka A), IV i V (ryc. 3).

Po odsłonięciu w wykopie II dalszej części pierwszej warstewki konstrukcji wałowej (uchwyconej uprzednio w wykopie I) dokonano przecięcia wału na osi południowy-zachód — północny-zachód. Linia przekroju była prostopadła do biegu wału, a długość jej wynosiła 10,55 m. Do eksploracji przeznaczono północno-zachodnią część. Rezultaty jednakże i tym razem nie były ostateczne. Nie udało się bowiem uchwycić, w eksplorowanym odcinku, całej podstawy wału. Zarówno część lica zewnętrznego jak i wewnętrznego zagłębiała się w ściany profilowe, a nie zdążono już przeprowadzić wykopów uzupełniających.

W wykopie III, w działce A, odkryto dalszy ciąg warstwy osadniczej zalegającej w działce D wykopu I. Odsłonięto tutaj częściowo 2 jamy oraz pozostały fragment paleniska nr 1 (ryc. 3). W wykopie IV natomiast uchwycono jak gdyby kraniec warstwy osadniczej wraz z częścią jamy nr 4. W wykopie V nie stwierdzono warstwy kulturowej.

Powyższe badania kontynuowano następnie w sierpniu 1962 r. W pierwszym rzędzie przedłużono wykop III, posuwając się o 21 m w głąb wnętrza grodu — w kierunku południowej skarpy. Jednakże zdążono wyeksplorować go tylko do głębokości 40 cm w działkach B i C oraz 30 cm w działce D²⁸ — ponieważ z przyczyn obiektywnych musiano wcześniej ukończyć prace wykopaliskowe.

Na wszystkich badanych odcinkach wydzielano warstwy na podstawie kryteriów przyrodniczych i określano je cyframi rzymskimi. Oprócz tego wyróżniono w wale poszczególne warstwy konstrukcji drewnianej i nazwano je dla lepszego wyodrębnienia „warstewkami”, oznaczając je cyframi arabskimi. Oddzielnie eksplorowano odsłaniane jamy i paleniska, numerując je cyframi arabskimi według kolejności odkrywania. Osobną numerację przyjęto dla jam i osobną dla palenisk. Pomiarów głębokości dokonywano od powierzchni wykopów oraz przy pomocy niwelatora, zakładając jako stały punkt reper roboczy, na wysokości działki A wykopu I, przy południowej ścianie profilowej (ryc. 3).

Zabytki ruchome: próbki botaniczne, ichtiologiczne, zoologiczne i geologiczne lokalizowano w ramach warstewek głębokościowych, działek

²⁸ W wykopy te przed zasypaniem położono warstwy chrustu.

i wykopów, a zabytki ciekawsze — trójwymiarowo. W zakresie dokumentacji prowadzono dziennik polowy, wykonywano kolorowe rysunki oraz fotografie warstw i jam w rzucie poziomym i w przekroju. Z konstrukcji drewnianej wału sporządzono dokumentację tylko dla warstewek lepiej czytelnych i ciekawszych.

Ze względu na to, że prace wykopaliskowe na omawianym obiekcie nie zostały zakończone, opracowanie niniejsze ma w pewnym sensie charakter sprawozdania tymczasowego, w którym jeszcze wiele kwestii jest otwartych. Starano się tutaj, przede wszystkim, sprecyzować problematykę badawczą dotyczącą Topolna, gdyż zalega się ona z całokształtem zagadnień badawczych Pomorza Gdańskiego. Dążono do naświetlenia sytuacji społeczno-politycznej w jakiej powstał gród topoliński, aby pełniej zarysowała się jego rola na tle osadnictwa w południowej peryferii Pomorza Gdańskiego. Jednakże rozwiązanie powyższych zagadnień, przy obecnym stanie badań, niejednokrotnie nie wykracza poza ramy hipotez.

Omówienie obiektów stałych, takich jak wał czy też jamy, ujęto dość ogólnie z uwagi na niepełne odkrycia. Warstwy z poszczególnych wykopów zsynchronizowano na podstawie zawartości kulturowej, ogólnej stratygrafii i kryteriów przyrodniczych. W sumie wyróżniono 6 warstw osadniczych: I — humus, warstwa współczesna przemieszana z wczesnośredniowieczną; IIa — warstwa osadnicza z wnętrza grodu; IIb — usypisko ziemne i konstrukcje drewniane wału; IIc — warstwa ze styku wału i osady; III — warstwa wypełniająca konstrukcje wału w dolnej partii (wszystkie powyższe warstwy, z wyjątkiem I, pochodzą z okresu od poł. X do XI w.). Warstwa osadnicza IV, zalegająca częściowo pod wałem, i warstwa II c datowane są na okres: IX — 1 poł. X w.

W ramach opisu każdej warstwy podany jest jej skład przyrodniczy, konstrukcje i inwentarz zabytków ruchomych. Po charakterystyce warstwy i analizie inwentarza omówiono jej funkcje i chronologię. Dla większej przejrzystości zrezygnowano z wyodrębnienia części opisowej i analizy materiału zabytkowego. Po opisie poszczególnych warstw omawiane są, związane z nimi, paleniska i jamy.

Przy analizie zabytków ruchomych największą uwagę poświęcono ceramice, która stanowiła jedyny materiał datujący. Szczegółowiej omówiono tylko całe naczynia. Poza tym ograniczono opisy poszczególnych form ceramiki, a ich zasadnicze cechy charakterystyczne starano się przedstawić na rysunkach, przy pomocy wybranych znaków graficznych. Mianowicie: przerywaną linią oznaczono zasięg obtaczania, a pionowymi kreskami na profilu dwu- lub trójkolorowe zabarwienie przelomu. Na rysunkach profili zaznaczono także grubość domieszki schudzającej, którą na podstawie pomiarów najgrubszych ziaren podzielono następująco: 1. bardzo gruboziarnista — 4 i 3,5 mm (znak ukośnej kratki); 2. grubo-

ziarnista — 3,5 i 2 mm (znak ukośnej kreski); 3. średnioziarnista — 2 i 1 mm (znak poziomej kreski); 4. drobnoziarnista — 1 i 0,5 mm (znak kropki).

Wśród grupy naczyń górą obtaczanych oddzielono, na podstawie górnych części, ceramikę niezdobioną od zdobionej. Do pierwszej, zaliczono również te spośród ułamków środkowych partii naczyń, które pod względem domieszki, wypału, koloru i poziomu wykonania były analogiczne do typowych fragmentów przybrzeżnych. Na drugą grupę ceramiki składają się oprócz zdobionych, także ułamki pozbawione ornamentu, ale analogiczne do zdobionych według wyżej wymienionych kryteriów. W materiale ilustracyjnym nie zamieszczono form ceramiki powtarzających się w różnych jamach i warstwach.

MATERIAŁY ORAZ ICH ANALIZA

Warstwa I

Warstwę tę stanowił humus zalegający we wszystkich wykopach. Przeciętna jego miąższość wynosiła 20 cm, jedynie w części zachodniej badanego odcinka dochodziła do 30 cm.

Inwentarz:

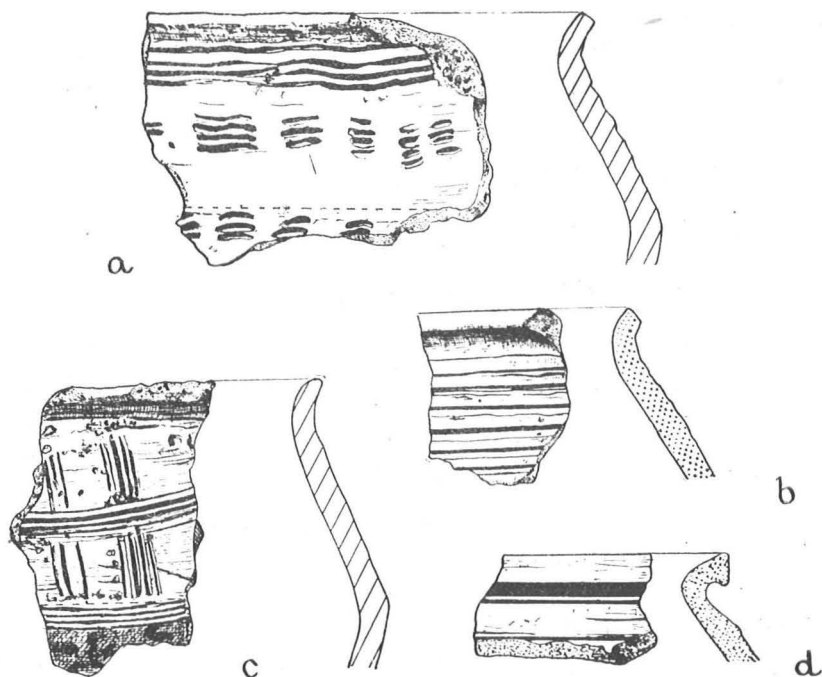
Nieliczna ceramika wczesnośredniowieczna, w tym górą obtaczanej 67 ułamków (65,7%) i całkowicie obtaczanej 35 ułamków (34,3%); kości zwierzęce.

Ceramika górą obtaczana. Wśród tej grupy ceramiki wyróżniono 3 ułamki naczyń niezdobionych (64,3%) i 64 ułamki zdobionych (95,6%), w tym 13 części brzegów i 51 z partii środkowych.

Ceramika niezdobiona jest reprezentowana przez formy słabo profilowane, szerokootworowe o brzegu niemal pionowym i krawędzi ściętej lekko skośnie do wewnątrz. Wykonane zostały z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalone niejednolicie na kolor brunatnoszary. Wymiary: średn. otw. przeciętnie 37,5 cm, grub. ścianek 0,7—1 cm.

Ceramika zdobiona występuje w postaci form dwustożkowych, z brzegami lekko wygiętymi na zewnątrz i z krawędziami skośnie ściętymi. Została ona wykonana z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistą i wypalona na kolor szary i szarobrunatny. Zdobiona jest poniżej brzegu do załomu wielozębnym grzebykiem, ornamentem pionowej kratki albo też kompozycji poziomych, krótkich żłobków — umieszczonych pomiędzy liniami dookolnymi. Wymiary średn. otw. 15 i 33 cm; grub. ścianek 0,7—0,8 cm (ryc. 4a, c).

Ceramika całkowicie obtaczana. Występowała ona w postaci fragmentów partii środkowych oraz ułamków brzegów dość silnie wychylonych na zewnątrz, o pionowo ściętych krawędziach. Zdobiał je ornament pionowych i dookolnych żłobków (rys. 4b, d).

Ryc. 4. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy I: (Skala 1:2)
Fig. 4. Topolno, district of Swiecie. Pottery from layer I. (Scale 1:2).

Materiały porównawcze

Do naczyńia górą obtaczanego, niezdobionego, szerokootworowego, o formie słabo profilowanej, najbliższą analogię można znaleźć w Ujściu²⁹, pow. Chodzież w warstwie VII (3), datowanej na VIII w., w Santoku³⁰, pow. Gorzów w warstwie I z VIII w., a także w Gnieźnie³¹, w katedrze, wśród materiału z wkupu z drewnem, datowanego na VIII—IX w.

Do form dwustożkowatych, zdobionych ornamentem pionowej kratki, materiały porównawcze znajdujemy wśród ułamków naczyń pochodzących z badań: w Poznaniu³², na Ostrowiu Tumskim przy ul. Wieżowej 2-4, z jamy 7, datowanej na 2 poł. X w. i z osady w Lisewie³³, pow. Wąbrzeź-

²⁹ L. Leciejewicz, *Ujście we wczesnym średniowieczu*, [w:] „Polskie Badania Archeologiczne”, t. VIII, 1961, s. 36, ryc. 26; 15.

³⁰ Ustna informacja U. Dymaczewskiej.

³¹ G. Mikołajczyk, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1957 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. XIV, 1962, s. 185—188, ryc. 4.

³² A. Dymaczewski, *Badania wykopaliskowe w ogrodzie przy ul. Wieżowej 2-4 w Poznaniu w latach 1939, 1950—1953*, [w:] „Poznań we wczesnym średniowieczu”, t. III, 1961, tabl. II, ryc. 10.

³³ J. Delekt, *Badania na podgrodziu w Lisewie w pow. wąbrzeskim w Ziemi Chełmińskiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XVI, 1939, reedycja 1948, s. 304, tabl. LIX, ryc. 3.

no — z VIII w. Natomiast do fragmentów zdobionych krótkimi, poziomymi żłobkami lub nakłuciami grzebyka, mamy analogie m. in. w Biskupinie³⁴, pow. Żnin, na stan. 6 z okresu IX — poł. X w., w Poznaniu, Ostrów Tumski, posesja 11³⁵ i 13³⁶ (w pierwszym wypadku z warstwy VIIe, datowanej na koniec X lub początek XI w., a w drugim wypadku z warstwy XIIc przypadającej na poł. X w.).

Dla ceramiki całkowicie obtaczanej, która zachowała się w drobnych ułamkach, trudno doszukać się szczegółowych analogii. Ogólnie nawiązuje ona do materiałów znanych z poł. X—XIII w.

Funkcja i chronologia warstwy

Na warstwę I składa się zapewne współczesny humus, zmieszany wskutek eksploatacji rolniczej wzgórza z częścią wczesnośredniowiecznej warstwy IIa i b z osady i wału. W świetle przytoczonych materiałów porównawczych, można by wczesnośredniowieczne zabytki ruchome z warstwy I wiązać z okresem IX—X/XI w. Jednakże w naszym przypadku dolną granicę chronologiczną należy podnieść do X w. ze względu na stosunkowo bardzo mały procent ceramiki górą obtaczanej, niezdobionej — 4,3%, przy 95,6% ceramiki zdobionej; jak również z uwagi na współwystępowanie ceramiki górą obtaczanej (65,7%) z całkowicie obtaczaną (34,3%), która jako najmłodsza decyduje o datowaniu.

Warstwa IIa

Warstwa ta, w postaci ziemi piaszczystej czarno- i ciemnobrunatnej, zalegała w formie nieregularnej soczewki w działce D wykopu I i w działkach A-D wykopu III, na podłożu gliniastym, stanowiącym calec. Miąższość jej wahała się od 40 do 80 i 100 cm. W warstwie tej wyłoniły się jamy 1, 2, 7 i palenisko 1; jama 1 na głęb. 70 cm, jama 2 na głęb. 80 cm, jama 7 na głęb. 30 cm, palenisko 1 na głęb. 50 cm (ryc. 3).

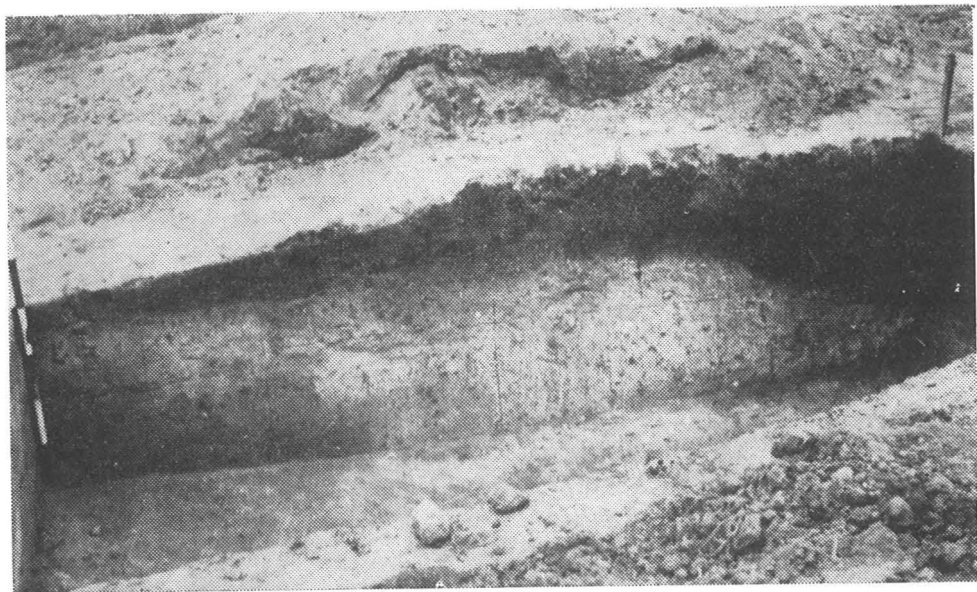
Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 18 ułamków (3,6%) całkowicie ręcznie lepionej, 391 ułamków (77,1%) obtaczanej górą i 98 ułamków (19,3%) całkowicie obtaczanej; kości zwierzęce; 1 przęślik gliniany; 2 szydła kościane; 2 nożyki żelazne; 1 fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego.

³⁴ W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. I, Poznań 1950, s. 50, ryc. 35.

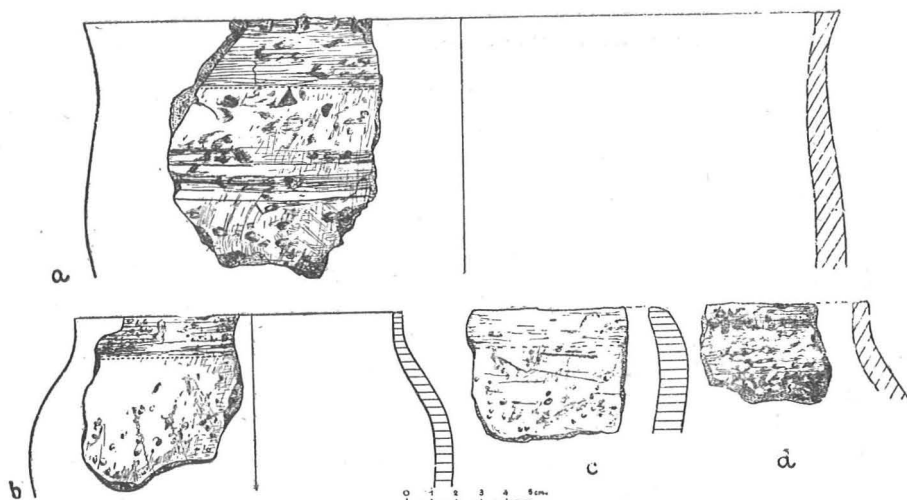
³⁵ T. Wiślański, *Badania wykopaliskowe w Poznaniu na posesji Ostrów Tumski II w roku 1948*, [w:] „Poznań we wczesnym średniowieczu”, t. II, 1960, s. 51, tabl. II.

³⁶ A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950—1953*, [w:] „Poznań we wczesnym średniowieczu”, t. II, 1960, s. 74, ryc. 6.

Ryc. 5. Topolno, pow. Świecie. Warstwa IIa w zachodnim profilu działki A wykopu III. (Fot. H. Późniak)

Fig. 5. Topolno, district of Świecie. Layer IIa in the western cutting of sector A in trench III (Phot. H. Późniak).

Ryc. 6. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:3)

Fig. 6. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:3).

Ceramika całkowicie ręcznie lepiona. Spośród wszystkich ułamków wyróżniają się tylko 3 mało charakterystyczne fragmenty górnych partii niezdobionych naczyń, o prostych brzegach lekko do wewnątrz nachylonych i spłaszczonych krawędziach. Są to zapewne części czarek o łagodnie zaokrąglonych brzuscach. Na zewnętrznych i wewnętrznych stronach ich ścianek widoczne są ślady ugniatania, a w niektórych miejscach — gładzenia. Zostały one wykonane z gliny schudzonej domieszką bardzo gruboziarnistą i wypalone na kolor ciemnoszary. Wymiary: średn. otw. 16 cm, grub. ścianek niejednolita — największa wynosi 0,8 cm (ryc. 8c). Pozostałe ułamki są niewielkich rozmiarów i pochodzą ze środkowych partii naczyń tzw. „grubej roboty”. Wykonane są one z gliny schudzonej domieszką bardzo gruboziarnistą, a wypalone słabo na kolor jasnobrunatny. Na ich ściankach wewnętrznych i zewnętrznych widać niestaranne mazania w różne strony. Do tej grupy ceramiki należy też zapewne ułamek płaskiego dna, wykonanego z gliny schudzonej z domieszką bardzo gruboziarnistą i wypalonego słabo na kolor jasnoszary. Na stronie zewnętrznej zachowała się podsypka. Wymiary: średn. dna 9 cm, grub. ścianki 0,8—1,1 cm (ryc. 8e).

Opisana wyżej ceramika występowała na głęb. 60—70 cm, jednocześnie z ceramiką obtaczaną i całkowicie obtaczaną.

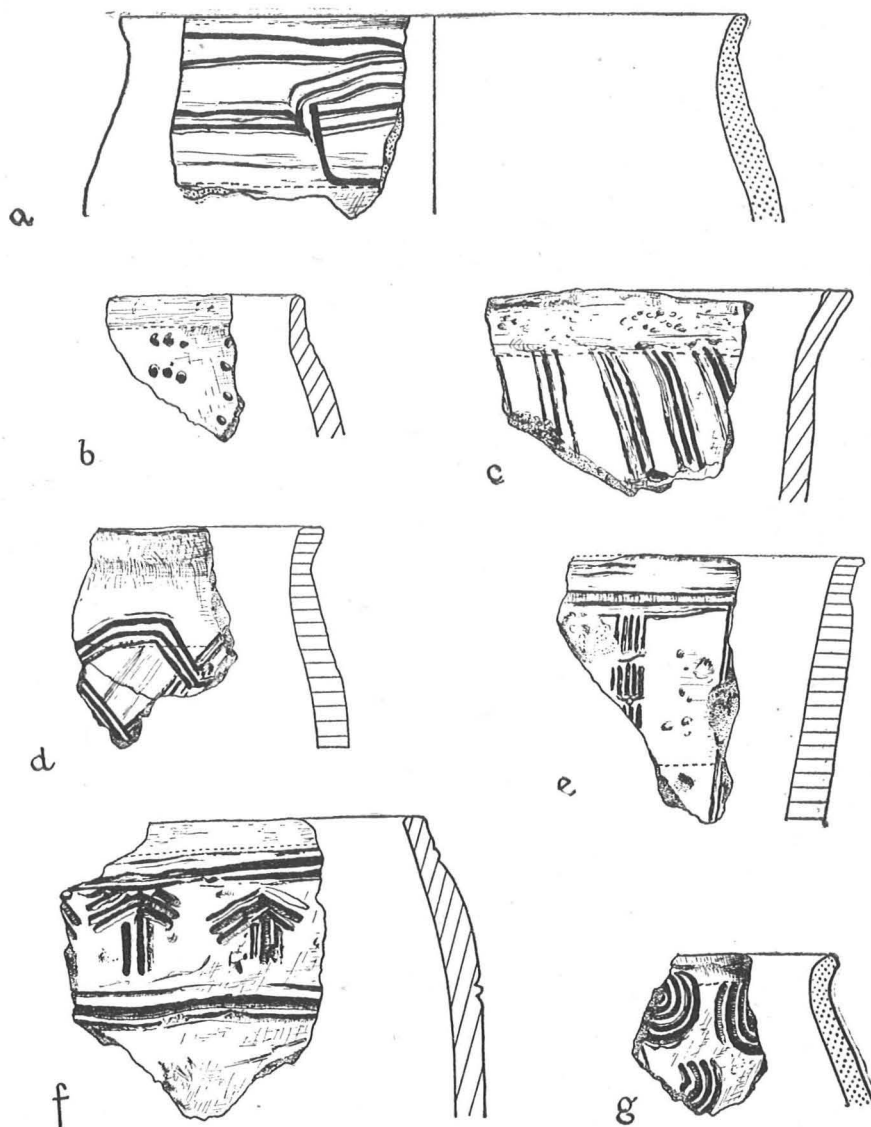
Ceramika górą obtaczana. Wydzielono wśród niej 13 ułamków naczyń niezdobionych (3,3%) i 378 ułamków zdobionych (96,6%), w tym 30 części brzegów, 2 dna, 6 części przydennych i 340 z partii środkowych.

Ceramika niezdobiona jest reprezentowana przez fragmenty naczyń słabo profilowanych (ryc. 6), o brzegach lekko wygiętych lub odchylonych na zewnątrz i o poziomo ściętych krawędziach. Została ona wykonana z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistą, a wypalona na kolor szary i jasnobrunatny. Wymiary: średn. otw. 16, 24 i 30 cm, grub. ścianek 0,6—0,8 cm (ryc. 6). Do wyjątków należy fragment misy o brzegu nachylonym do wewnątrz i o zaokrąglonej krawędzi. Wykonano ją z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalono na kolor brunatnoszary. Wymiary: średn. otw. 30 cm, grub. ścianek 1,1 cm (ryc. 6c).

Ceramika powyższa występuje obok zdobionej i całkowicie obtaczanej na różnych głębokościach.

Ceramika zdobiona występuje tutaj w postaci fragmentów naczyń słabo profilowanych, jajowatych i dwustożkowych (ryc. 7).

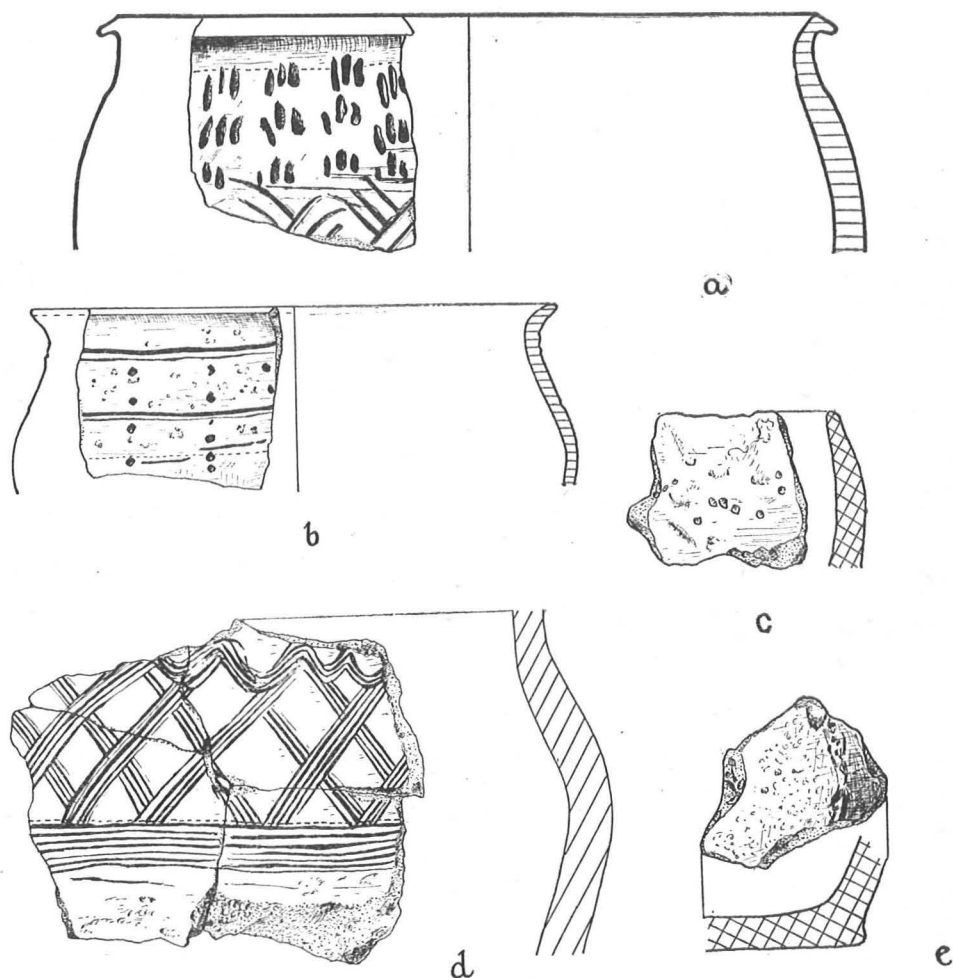
Formy słabo profilowane o lekko odchylonych brzegach i krawędziach poziomo lub ukośnie ściętych, względnie spłaszczonych, wykonane są z gliny schudzonej domieszką grubo- i średnioziarnistą i wypalone na kolor brunatnoszary. Zdobione są one kompozycją linii falistych, poziomych i pionowych, a także słupkami nakłuc kilkunastu grzebyka. Jeden

Ryc. 7. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:2)
 Fig. 7. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:2).

tylko fragment posiada brzeg nieznacznie nachylony do wewnątrz, a krawędź ukośnie ściętą. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistą i wypalony na kolor szarobrunatny. Zdobiony jest ornamentem grzebykowym w postaci rzędu „sosenek”, wkomponowanych pomiędzy dookolne linie (ryc. 7f). Wymiary: średn. otw. 15, 18, 26, 30 cm; grub. ścianek 0—1 cm.

Formy jajowate, o wychylonych nieco mocniej brzegach i skośnie ściętych lub zaokrąglonych, spłaszczonych krawędziach, wykonane są z gliny schudzonej z domieszką drobnoziarnistą i wypalone na kolor brunatny, szary i szarobrunatny. Zdobione są do załomu ornamentem grzebykowym w postaci poziomej linii falistej, pionowych rzędów linii falistych, nakłuc grzebyka lub ukośnej kraty w kompozycji z linią falistą względnie poziomą. Niektóre z nich posiadają na wewnętrznych ściankach ślady ugniatania. Wymiary: średn. otw. 14, 17, 19, 23, 25 cm; grub. ścianek 0,6—0,9 cm; wymiary te wzrastają w miarę powiększania się średnicy otworu (ryc. 8a, b, d).

Ryc. 8. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:2)
Fig. 8. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa. (Scale 1:2).

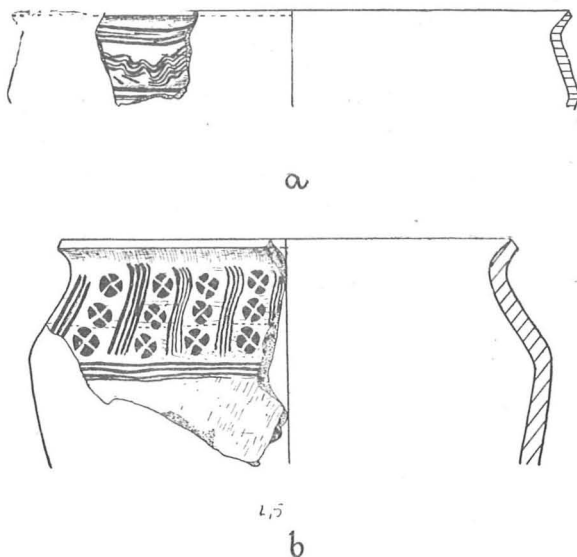
a

b

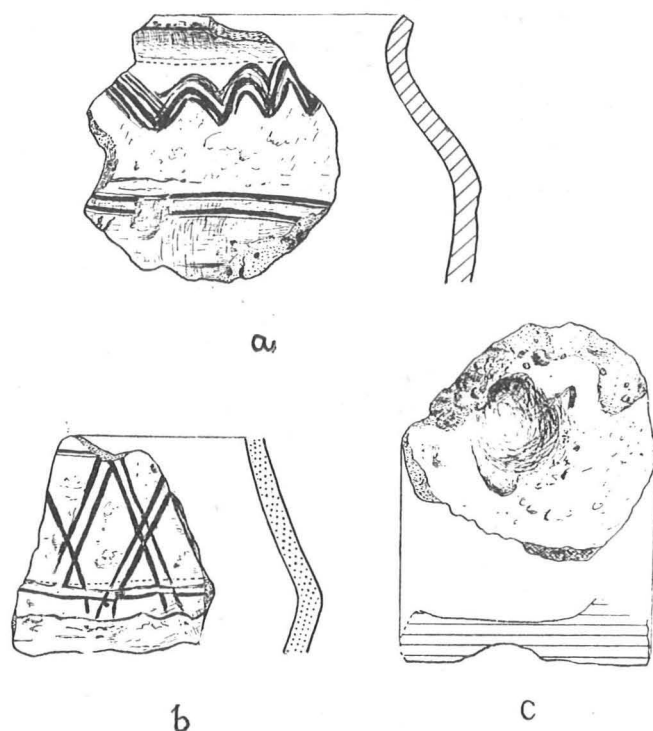
Ryc. 9. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:3)
 Fig. 9. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:3).

Formy dwustożkowate są reprezentowane przede wszystkim przez 2 naczynia, które udało się zrekonstruować. Posiadają one brzegi wychylone lekko na zewnątrz i krawędzie pionowo ścięte, a załomy na 1/3 wysokości. W jednym wypadku załom jest lekko zaokrąglony. Naczynia te wykonane są z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor szary i szarobrunatny. Jedno z naczyń zdobi ornament grzebykowy w postaci kratki, a drugie — wążek trzykrotnej linii falistej. Na dnach tych naczyń występują wklęsłe odciski osi. Wymiary: a) wys. 22 cm; średn. otw. 18 cm; średn. brzuśca 20 cm; średn. dna 10 cm; grub. ścianek 0,5 cm; b) wys. 24 cm; średn. otw. 21 cm; średn. brzuśca 22,5 cm; średn. dna 10,5 cm; grub. ścianek 0,5—0,6 cm (ryc. 9). Do tej grupy ceramiki należą także niewielkie ułamki górnych partii naczyń z brzegami dosyć znacznie wygiętymi na zewnątrz i krawędziami spłaszczonymi, zaokrąglonymi albo też ukośnie ściętymi. U niektórych, na wewnętrznych ściankach widoczne są ślady ugniatania. Naczynia te wykonano z gliny schudzonej domieszką grubo- i średnioziarnistą, a wypalono na kolor jasnobrunatny, szary i szarobrunatny. Zdobione są przy pomocy patyka lub kilkuzębego grzebyka kompozycją nieregularnej linii falistej, pasm linii poziomych, ukośnych krzyży, pionowych lub naprzemian ukośnych nakłuć grzebyka, a także ornamentem stempelkowym. Spośród den, w grupie naczyń górą obtaczanych, zachowały się tylko fragmenty. Są one płaskie z wklęsłymi odciskami osi i posiadają podsypkę. Wykona-

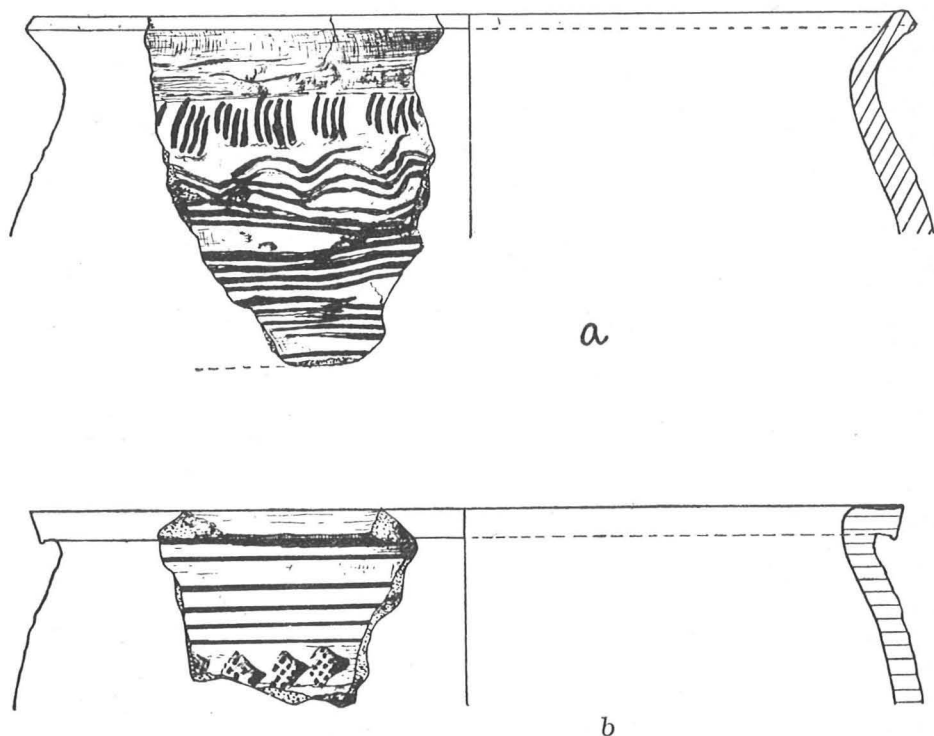
Ryc. 10. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:4)
Fig. 10. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:4).

ne zostały z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistą, a wypalone niejednolicie na kolor szarobrunatny. Na kilku z nich widoczne są ślady ugniatania i wygładzania. Wymiary: średn. den: 5, 5,5, 7, 8, 9, 10 cm, grub. ścianek 0,7—1,5 cm (ryc. 11c).

Ryc. 11. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:2)
Fig. 11. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:2).

Od wyżej opisanych form ceramiki odróżnia się fragment naczynia o profilu esowatym i dość silnie odchylonym brzegu z zaokrągloną krawędzią. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistą, a wypalony na kolor jasnobrunatny. Zdobi go ornament grzebykowy w postaci kompozycji krótkich, pionowych żłobków, linii falistej i żłobków dookólnych. Żłobki są dosyć głębokie i wykonane niezbyt starannie grzebykiem. Sięgają one daleko poza załom. Wymiary: średn. otw. 24 cm, grub. ścianek 0,6 cm (ryc. 12a). Fragment ten można prawdopodobnie zaliczyć do form przejściowych, bowiem pod względem domieszki i poziomu wykonania nawiązuje do grupy naczyń górą obtaczanych, a esowatą formą, zasięgiem i rodzajem ornamentu do grupy ceramiki całkowicie obtaczanej.

Ryc. 12. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:2)
 Fig. 12. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:2).

Ceramika całkowicie obtaczana. Reprezentowana jest ona przez 14 ułamków brzegów, 4 dna, 3 części przydenne i 77 ułamków z partii środkowych. Wśród nielicznych fragmentów brzegów wyróżniono jedynie formy o profilu esowatym, bez wyodrębnionej szyjki, z brzegami dość silnie wygiętymi na zewnątrz i profilowanymi krawędziami. Wykonane są z gliny schudzonej domieszką średnio- i drobnoziarnistą, a wypalone na kolor brunatny i szary. Fragmenty te zdobią przeważnie dookolne żłobki poziome, począwszy od przewężenia pod krawędzią. Po między żłobkami, w górnej części naczynia, bywa niekiedy wkomponowany wątek nakłuc lub odcisków stempelka. Wymiary: średn. otw. 11, 12, 20 cm; grub. ścianek 0,5—1 cm (ryc. 12b). Z większych fragmentów zachowała się tylko dolna część jednego naczynia z wklęsłym dnem bez znaku garncarskiego. Dna tej grupy naczyń są wklęsłe i bez znaków. Domieszką, wypałem i poziomem wykonania nawiązują do fragmentów brzegów i ułamków z partii środkowych naczyń. Na ich zewnętrznych stronach znajduje się mialka podsypka. Wymiary: średn. den 5,5, 7, 10, 11 cm; grub. ścianek 0,8 cm (ryc. 13).

Materiały porównawcze

Dla naczyń całkowicie ręcznie lepionych, zachowanych tutaj w małych ułamkach, trudno doszukać się nawiązań. Do fragmentu misy górą obtaczanej można by dopatrywać się analogii w materiale z osady w Lubiczu³⁷, pow. Toruń, datowanej od V do poł. X w. Natomiast naczynia górą obtaczane, niezdobione, o formie słabo profilowanej należą, jak się wydaje, do dosyć często spotykanych na stanowiskach z terenu Kujaw, Krajny i Wielkopolski. Mamy je w Ujściu³⁸, pow. Chodzież, w wykopie II, w warstwach VIII i VI oraz w wykopie III, w warstwach VIII i VII — datowanych w granicach pomiędzy końcem VII, a początkiem IX w., w Kruszwicy³⁹, na stanowisku 17, w jamie 1A, datowanej na okres VII—IX w., w Lubiczu⁴⁰, pow. Toruń w osadzie z V do poł. X w., w Biskupinie⁴¹, pow. Żnin na stanowisku 6, w osadzie starszej z IX — do poł. X w., w Daleszynie⁴², pow. Gostyń na stan. 2, w warstwie VII z przełomu VII i VIII w., a na północy — w Kędrzynie⁴³, pow. Kołobrzeg, na grodzisku, w wykopie V, w warstwie IV z poł. VIII w.

Ryc. 13. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIa. (Skala 1:3)
Fig. 13. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIa (Scale 1:3)

Ryc. 14. Topolno, pow. Świecie. Przęślik z warstwy IIa. (Skala 1:1)
Fig. 14. Topolno, district of Świecie. Spindle whorl from layer IIa (Scale 1:1).

Wiele odpowiedników, występujących na obiektach wczesnośredniowiecznych, mają również naczynia górą obtaczane zdobione, słabo profi-

³⁷ B. Zielonka, *Zabytki z osady wczesnośredniowiecznej w miejscowości Lubicz pow. Toruń*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXVI, 1959—1960, z. 3—4, s. 243—249, tabl. LIX, ryc. 4.

³⁸ L. Leciejewicz, *Ujście...*, s. 22, 36, 58, 59, ryc. 12, 30, 32, 43, 67.

³⁹ A. Cofta - Broniewska, *Przeszłość Kruszwicy w świetle badań 1959 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XIV, 1962, s. 234—235, ryc. 7.

⁴⁰ B. Zielonka, o.c., s. 243—249, tabl. LX.

⁴¹ W. Hensel, *Studia i materiały...*, t. I, tabl. VI, ryc. 2.

⁴² Z. Hilczerówna, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (st. 2) w pow. gostyńskim*, Poznań 1960, s. 60, ryc. 37.

⁴³ W. Łosiński, A. Urbńska, *II sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Kędrzynie, pow. Kołobrzeg*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XIV, 1962, s. 165—167, ryc. 2.

lowane, np.: w Ujściu⁴⁴, pow. Chodzież — w wykopie II w warstwie VIII (3) z VII—VIII w., w warstwie VII (5) z VIII w., w warstwie V z IX w. i w wykopie I w warstwie IV (3 i 4) z IX do 1 poł. X w., w Radziejowie Kujawskim⁴⁵ na stanowisku 5, w jamie 12 z VII w., w Lubiczu⁴⁶, pow. Toruń, a także w Poznaniu⁴⁷ przy ulicy Wieżowej 2-4, w warstwie V z początku XI w.

Do naczyń górą obtaczanych, zdobionych, jajowatych znajdujemy analogie w materiale ceramicznym z Ujścia⁴⁸, pow. Chodzież w warstwie VIII (3), datowanej na VII—VIII w., i w warstwie V, pochodzącej z IX w.; w Poznaniu⁴⁹, na Ostrowiu Tumskim (stan. 13) w warstwie XIIc z 1 poł. X w. oraz przy ulicy Wieżowej 2-4⁵⁰, w warstwie V z początku XI w.; ponadto na grodzisku w Kłecku⁵¹, pow. Gnieźno wśród ceramiki z okresu IX—X w.

Formami często spotykanymi na stanowiskach wczesnośredniowiecznych są również naczynia górą obtaczane, zdobione, dwustożkowe. Analogii do materiałów topolińskich jest wiele. Oprócz przytoczonych w ramach analizy warstwy I⁵², można dla uściślenia chronologii wspomnieć jeszcze ceramikę z Ujścia⁵³, pow. Chodzież z warstwy VII (6), VIII i V, z IX w., oraz z warstwy IV z okresu: IX — 1 poł. X w., także z Jedwabna⁵⁴, pow. Toruń — wśród najstarszej ceramiki z warstwy f, i z Lubicza⁵⁵ pow. Toruń, z wyżej wymienionej osady.

Naczynia całkowicie obtaczane reprezentują tu formy typowe dla okresu wyrażającego się latami: 950—1100. Współwystępowały one w warstwie łącznie z ceramiką górą obtaczaną, zatem analogii należy szukać w warstwach o podobnej sytuacji (np. w Poznaniu⁵⁶ na Ostrowiu Tumskim, stan. 17, w warstwie VI z poł. X w. oraz przy ul. Wieżowej 2—4⁵⁷, w warstwie

⁴⁴ L. Leciejewicz, *Ujście...*, s. 18, ryc. 12; s. 32, ryc. 31; s. 48, ryc. 58.

⁴⁵ L. Gabałówna, *Badania w Radziejowie Kujawskim w 1960 roku na stanowiskach 5, 6, 7 i 24 w zakresie osadnictwa kultur z kręgu naddunajskiego oraz wczesnośredniowiecznego osadnictwa słowiańskiego w VI—VII w.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XIV, 1962, s. 301, ryc. 7.

⁴⁶ B. Zielonka, o.c., tabl. LIX.

⁴⁷ A. Dymaczewski, o.c., s. 153, 207, tabl. V.

⁴⁸ L. Leciejewicz, *Ujście...*, s. 18, ryc. 12; s. 48, ryc. 58.

⁴⁹ A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, o.c., s. 74, ryc. 6 i 7.

⁵⁰ A. Dymaczewski, o.c., s. 207, tabl. V.

⁵¹ W. Hensel, *Gród wczesnodziejowy w Kłecku w pow. gnieźnieńskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XVI, 1939, reedycja 1948, s. 265, tabl. LI, LIII.

⁵² Por. przyp. 32—36.

⁵³ L. Leciejewicz, *Ujście...*, s. 32, ryc. 32: 7; s. 48, ryc. 58; s. 51, ryc. 61; s. 73, ryc. 89.

⁵⁴ J. Kostrzewski, *Grodzisko w Jedwabnie w pow. toruńskim*, „Slavia Occidentalis”, t. X, 1931, s. 16, ryc. 12.

⁵⁵ B. Zielonka, o.c., tabl. LXII.

⁵⁶ M. Malinowska, *Badania na stanowisku Ostrów Tumski 17 w Poznaniu w latach 1953—1954*, [w:] „Poznań we wczesnym średniowieczu”, t. III, 1961, s. 10, ryc. 2a.

⁵⁷ A. Dymaczewski, o.c., s. 205, tabl. III; s. 208, tabl. VI; s. 211, tabl. IX.

V z XI w. i IVc z poł. XI—XII w., a także w Kruszwicy⁵⁸ na stan. 17, w warstwie z XI w.).

Przedmioty gliniane są reprezentowane przez jeden przęślik dwustożkowy, ręcznie lepiący i następnie obtaczany, wykonany dość starannie z gliny schudzonej piaskiem i wypalony na kolor szary. Na powierzchni widoczne są dookolne ciągi. Zachował się on w 2/3 całości. Wymiary: średn. załomu 2,9 cm; średn. otw. 0,9 cm; wys. 2,5 cm (ryc. 14). Przęśliki dwustożkowe, obtaczane występują na badanych stanowiskach począwszy od X w.⁵⁹

W skład przedmiotów kościanych znalezionych w warstwie IIa wchodzi 3 igły. Jedna z nich jest wąska, z płaską główką i cienkim końcem, druga — szeroka i płaska, również z płaską główką i szerokim nieco zaostrzonym końcem. Analogiczną główkę posiada trzecia igła zachowana bez końca. Wszystkie są dość dobrze wygładzone. Wymiary pierwszej: dług. 7,5 cm, szer. główki 0,7 cm; wymiary drugiej: dług. 8,5 cm, szer. główki 1,5 cm; wymiary trzeciej: dług. 6,4 cm; szer. główki 1,5 cm, (ryc. 15c, d). Do powyższej grupy przedmiotów należą dwa szydła z rurkowatych kości. Z jednej strony są one zakończone bloczkami stawowymi, a z drugiej ukośnie ścięte. Jedno z nich jest wykonane z całej kości i zaostrome z węższego boku, a drugie — z przepołowionej kości i zaostrome z szerszego boku. Części pracujące szydeł są dość silnie gładzone. Wymiary: dług. pierwszego 7 cm, dług. drugiego 8 cm (ryc. 15a, b).

Przedmioty żelazne występują w warstwie tej nielicznie. Są to dwa nożyki, z których tylko jeden jest cały. Posiada głównię zwążającą się w kierunku tyłka i jednostronnie wyodrębniony trzpień. Drugi nożyk zachował się w dwóch fragmentach główki. Wymiary: dług. główki 9 cm; szer. — u nasady trzpienia — 1,1 cm; dług. trzpienia 2,9 cm; szer. — u nasady główki — 0,9 (ryc. 15e). Analogiczne noże występują w warstwach osadniczych z różnych faz okresu wczesnośredniowiecznego.

Trzecim zabytkiem żelaznym jest fragment cienkiej blaszki o nieokreślonym zastosowaniu. Wymiary: dług. 8 cm; szer. 3,5 cm.

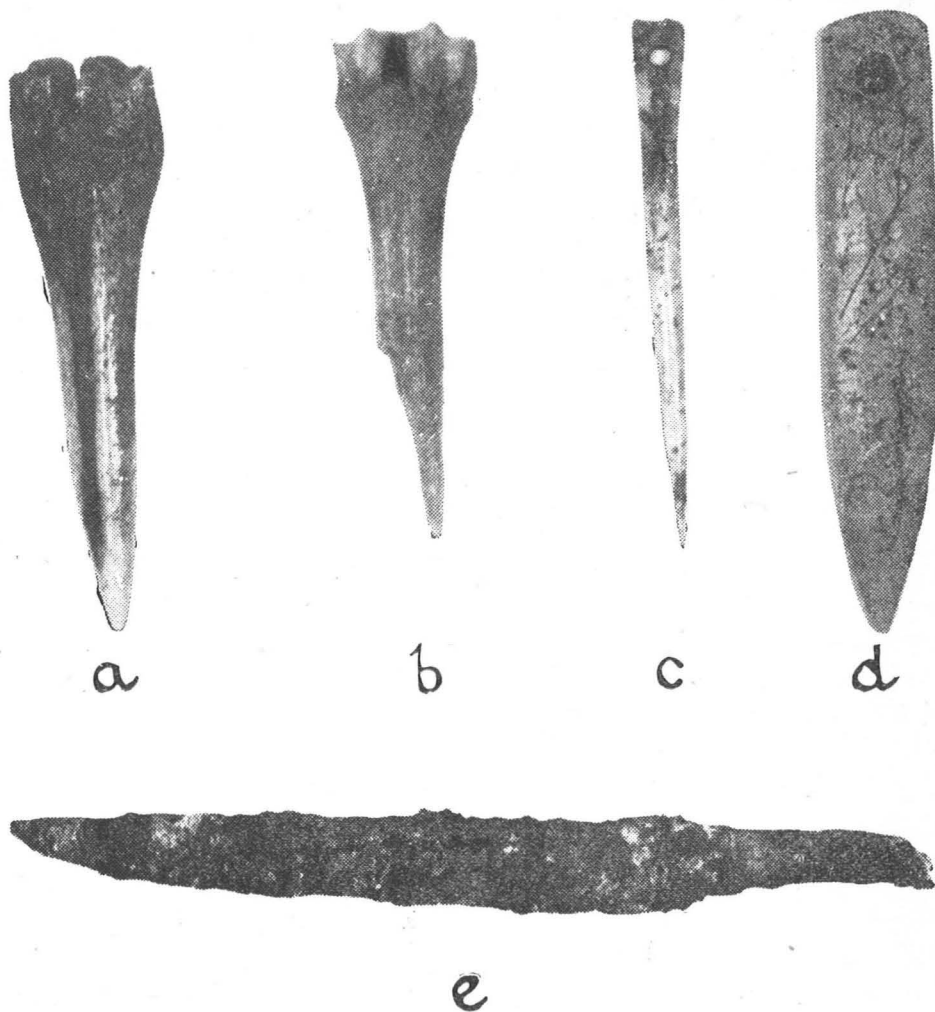
Funkcja i chronologia warstwy

Warstwa IIa stanowi pozostałość osadnictwa z wnętrza grodu. Zalegała ona ponad jamami i paleniskami, które są śladami zniszczonych chat. Pozostaje z nimi w ścisłym związku, na co wskazują zabytki ruchome z warstwy, nawiązujące do inwentarzy jam i palenisk. Dla ustalenia chronologii warstwy jedynym elementem datującym jest ceramika. Podobnie jak w warstwie I należy tu zwrócić uwagę na proporcje, w jakich współwy-

⁵⁸ A. Cofta - Broniewska, o.c., s. 239, ryc. 9.

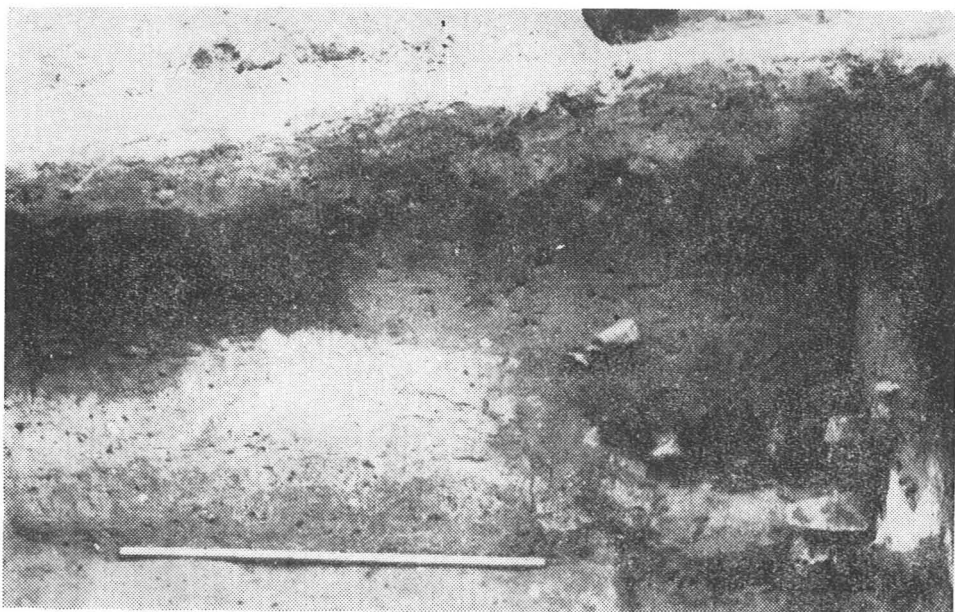
⁵⁹ B. Kostrzewski, *Przęśliki gnieźnieńskie* [w:] „Gniezno w zaraniu dziejów”, Poznań 1939, s. 129; Z. Rajewski, *Gród staropolski na półwyspie Jeziora Biskupińskiego w pow. żnińskim* [w:] „Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim”, Poznań 1938, s. 82, tabl. 66.

stępują 3 grupy naczyń — różne pod względem techniki wykonania, mianowicie: ręcznie lepiące (3,6%), górą obtaczane (77,1% — w tym 3,3% niezdobionych i 96,6% zdobionych) i całkowicie obtaczane 19,3%. Zatem warstwę tę należałoby wiązać z okresem, w którym jeszcze niemal powszechnie panuje technika obtaczania naczyń górą, ale niemniej zaczyna się już także upowszechniać całkowite obtaczanie. Otóż w świetle materiałów porównawczych warstwę IIa można z pewnym prawdopodobieństwem datować na okres: od 2 poł. X do pocz. XI w.

Ryc. 15. Topolno, pow. Świecie. Zabytki z warstwy IIa, a, b — szydła kościane, c, d — igły kościane, e — nożyk żelazny. (Skala 1:1).
Fot. A. Kleina

Fig. 15. Topolno, district of Świecie. Relics from layer IIa, a, b — bone awls; c, d — bone needles; e — iron knife (Scale 1:1). Phot. A. Kleina.

Ryc. 16. Topolno, pow. Świecie. Palenisko 1 i jama 2 w profilu północnym działki A wykopu III. (Fot. A. Późniak)

Fig. 16. Topolno, district of Świecie. Hearth 1 and pit 2 in northern cutting of sector A in trench III. Phot. A. Późniak.

Palenisko 1

Uchwycono je w warstwie IIa, na działce D wykopu I i w działce A wykopu III, na głęb. 50 cm. Zorientowane było na osi wschód-zachód. Zbudowane zostało z 3 warstw kamieni, na gliniastym podłożu. Kamienie w nieregularnym układzie zalegały w kilku warstwach w ciemnej, piaszczystej ziemi, zawierającej nieco węgla drzewnego i nieliczne grudki popiołu. Układ kamieni wskazuje, że palenisko zostało zniszczone i rozwleczone. Wymiary: 3×2 m; wys. 60—70 cm (ryc. 16).

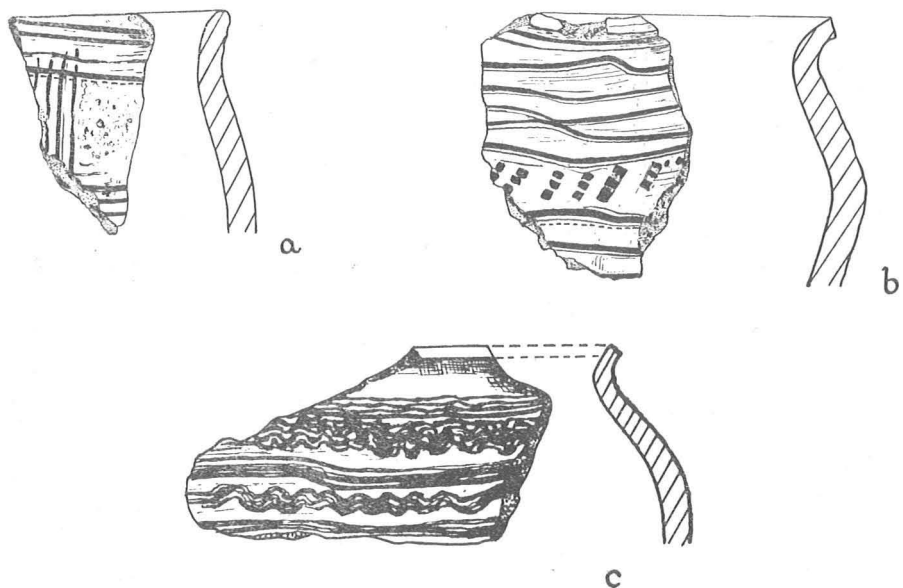
Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym: 111 ułamków (80%) góra obtaczanej, 28 ułamków (20%) całkowicie obtaczanej; prześlik gliniany; kości zwierzęce; kilka łusek rybich.

Ceramika góra obtaczana. Występują wśród niej 4 ułamki ceramiki niezdobionej (3,6%) i 104 zdobionej (94,6%), w tym 10 części brzegów, 1 dno, 4 części przydenne i 89 z partii środkowych. Naczynia niezdobione są słabo profilowane, o brzegu lekko odchylonym na zewnątrz, z zaokrągloną i spłaszczoną krawędzią. Wykonane są z gliny schudzonej

domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor szary. Wymiary: średn. otw. 16 i 18 cm; grub. ścianek 0,5 i 0,8 cm. Przedstawiają one formy analogiczne do naczyń niezdobionych, występujących w warstwie IIa. (por. s. 15). Ceramika zdobiona występuje w postaci form słabo profilowanych i jajowatych.

Formy słabo profilowane mają brzegi lekko odchylone na zewnątrz, a krawędzie zaokrąglone. Wykonane są z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistą i drobnoziarnistą i wypalone na kolor szary i brunatny. Zdobą je ornament wielokrotnej linii falistej lub kratki. Wymiary: średn. otw. 15 cm; grub. ścianek 0,7 cm (ryc. 17a).

Ryc. 17. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z paleniska 1. (Skala 1:2)
Fig. 17. Topolno, district of Świecie. Pottery from hearth 1 (Scale 1:2).

Naczynia jajowate posiadają brzegi lekko wygięte na zewnątrz i zaokrąglone krawędzie. Wykonane są z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistą i wypalone na kolor szarobrunatny. Wątek ornamentacyjny, występujący wśród powyższej ceramiki, stanowią kompozycje wielokrotnej linii falistej. Wymiary: średn. otw. 16 cm; grub. ścianek 0,6—0,7 cm (ryc. 17c).

Obydwie, opisane grupy ceramiki, nawiązują do form słabo profilowanych i jajowatych pochodzących z warstwy IIa. Jeden z fragmentów naczynia wykazuje pewne cechy ceramiki całkowicie obtaczanej. Profil jego jest esowaty, brzeg wygięty na zewnątrz, a krawędź pionowo ścięta. Po-

siada on domieszkę schudzającą gruboziarnistą i wypał średni, jak u naczyń górą obtaczanych. Różni się od nich natomiast ornamentem, który obejmuje powierzchnię, począwszy od przewężenia pod wylewem aż poza załom i składa się z nieudolnych żłobków dookolnych oraz wkomponowanych na załomie potrójnych ukośnych nakłuc grzebyka. Wymiary: średn. otw. 15 cm; grub. ścianek 0,7 cm (ryc. 17b). Naczynie to jest drugim z kolei, które można by zaliczyć do form przejściowych wśród ceramiki topolińskiej.

W grupie ułamków naczyń górą obtaczanych, pochodzących z paleniska, znajduje się także fragment dna zachowany wraz z częścią przydenną. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalony na kolor szary. Wymiary: średn. dna 9 cm, grub. ścianek 1 cm.

Ceramika całkowicie obtaczana. Występuje ona w ilości 28 ułamków, w tym 2 małe fragmenty brzegów i 26 z partii środkowych. Brzegi są dość silnie profilowane. Ceramika ta jest wykonana z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalona na kolor szary i brunatnoszary. Zdobiona jest ornamentem w postaci starannie wykonanych, poziomych dookolnych żłobków. Wymiary: średnice otworów są nieuchwytne, grubość ścianek wynosi 0,6—0,8 cm. Powyższe ułamki naczyń nie różnią się niczym od fragmentów ceramiki całkowicie obtaczanej, znajdujących w warstwie IIa.

Materiały porównawcze.

Formy naczyń pochodzących z paleniska są analogiczne do występujących w warstwie IIa, dlatego też mogą być datowane przy pomocy tych samych materiałów porównawczych⁶⁰.

Pozostałe przedmioty gliniane. Należy do nich 1 przęślik zachowany w 1/4 części, prawdopodobnie dwustożkowy, lepiony ręcznie i obtaczany. Wykonany jest z gliny schudzonej piaskiem, a wypalony na kolor szary. Na powierzchni posiada kilka dookolnych ciągów. Wymiary: średn. zachowanej części załomu 2,6, średn. otw. 1,1 cm. Nawiązuje on formą i techniką wykonania do przęślika z warstwy IIa⁶¹.

Funkcja i chronologia paleniska

Palenisko powyższe jest zapewne pozostałością domostwa, prawdopodobnie typu ziemiankowego, ponieważ nie znaleziono w pobliżu, w warstwie IIa, żadnych konstrukcji drewnianych. Wiąże się ono z warstwą IIa, o czym świadczą analogiczny materiał zabytkowy, szczególnie ceramika.

⁶⁰ Odnośnie naczyń górą obtaczanych, niezdobionych, o formie słabo profilowanej por. w niniejszej pracy przyp. 38—43; odnośnie zdobionych słabo profilowanych por. przyp. 44—47; odnośnie całkowicie obtaczanych por. przyp. 56—58.

⁶¹ Por. s. 249; odnośnie naczyń górą obtaczanych niezdobionych por. przyp. 38—43; odnośnie zdobionych form słabo profilowanych por. przyp. 44—47; odnośnie form jajowatych par. przyp. 48—51; odnośnie naczyń całkowicie obtaczanych por. przyp. 56—58.

Jedyną różnicą jest tu brak ceramiki lepionej całkowicie ręcznie, co nie ma jednakże większego znaczenia przy ustalaniu chronologii paleniska. Ceramika ta przy datowaniu warstwy IIa nie odegrała żadnej roli, bowiem górną granicę chronologiczną wyznaczają formy najmłodsze, w tym przypadku — podobnie jak w warstwie IIa — ceramika całkowicie obtaczana, występująca tu w 20%. Dolną granicę określa ceramika górą obtaczana, która stanowi 80% (w tym 3,6% niezdobionej i 96,4% zdobionej). Dzięki powyższym danym można przyjąć, że palenisko 1 jest współczesne z warstwą IIa, datowaną od 2 poł. X — do początku XI w.

Jama 1

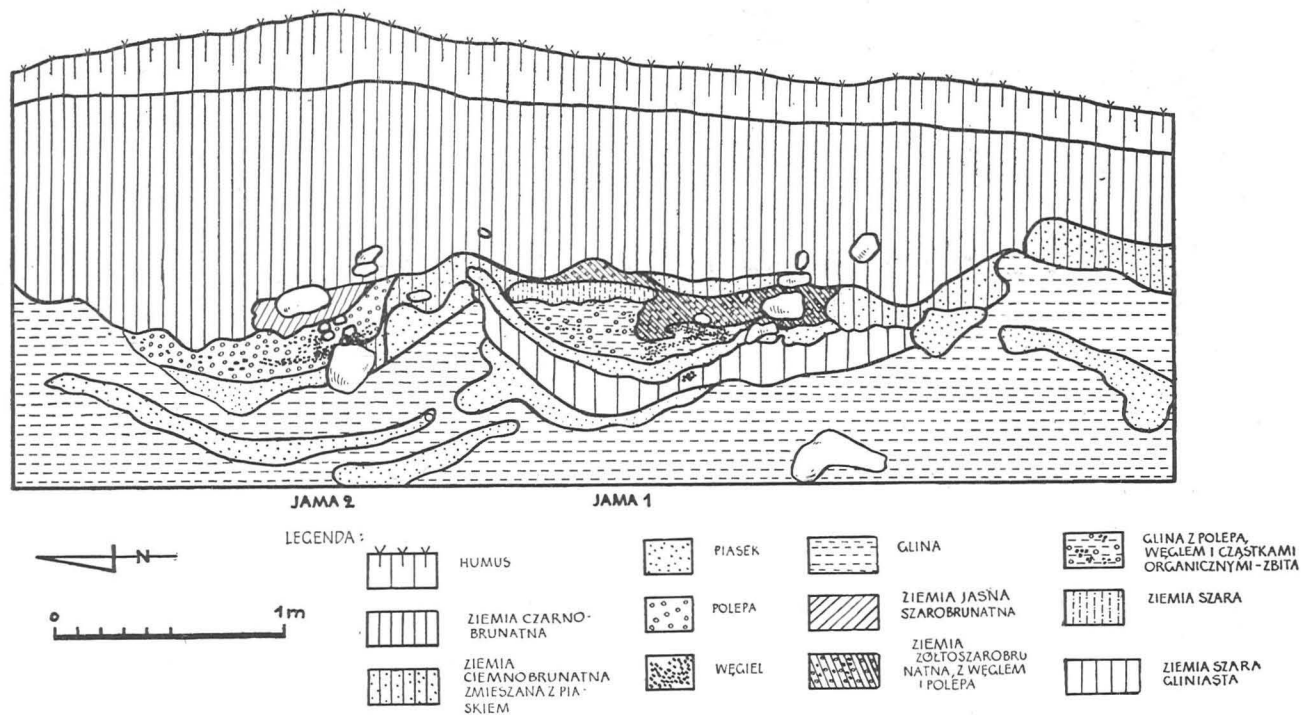
Zarysowała się ona fragmentarycznie przy profilu wschodnim działki A wykopu III, na głębokości 70 cm. Odkryty fragment posiadał w rzucie poziomym kształt półowalny, a w przekroju nieckowaty. Wypełnisko (począwszy od góry) stanowiła warstwa ziemi piaszczystej, czarnobrunatnej z nielicznymi kamieniami. Pod nią znajdowała się warstwa ziemi żółto-szarobrunatnej, przemieszanej z węglem i polepą. Wcinała się w nią soczewka szarej piaszczystej ziemi z nielicznymi kamieniami różnej wielkości. Poniżej zalegała sprasowana glina zawierająca polepę, węgiel drzewny i nieokreślone cząstki organiczne. Pod warstwą tą występowała soczewka piasku, a następnie warstwa szarej ziemi gliniastej z niewielką zawartością węgielków drzewnych. Jama ta zagłębiała się w gliniaste podłoże. Nieodkryty jej fragment wchodzi we wschodnią ścianę profilową działki. Wymiary: $1 \times 2,30$ m (na osi północ-południe); głęb. 90 cm (ryc. 18).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 1 ułamek (0,8%) całkowicie ręcznie lepionej, 117 ułamków (88%) górą obtaczanej, 15 ułamków (11,2%) całkowicie obtaczanej; kości zwierzęce.

Ceramika ręcznie lepiąca. Jest ona reprezentowana przez fragment brzegu nachylonego do wewnątrz, ze spłaszczoną zaokrągloną krawędzią. Od wewnątrz brzeg jest pofałdowany i źle wygładzony. Fragment ten wykonany jest z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistą i wypalony na kolor szary. Wymiary: średn. otw. 15 cm; grub. ścianki 0,7 cm (ryc. 19a). Jest to prawdopodobnie fragment czarki analogicznej do znajdujących w warstwie IIa.

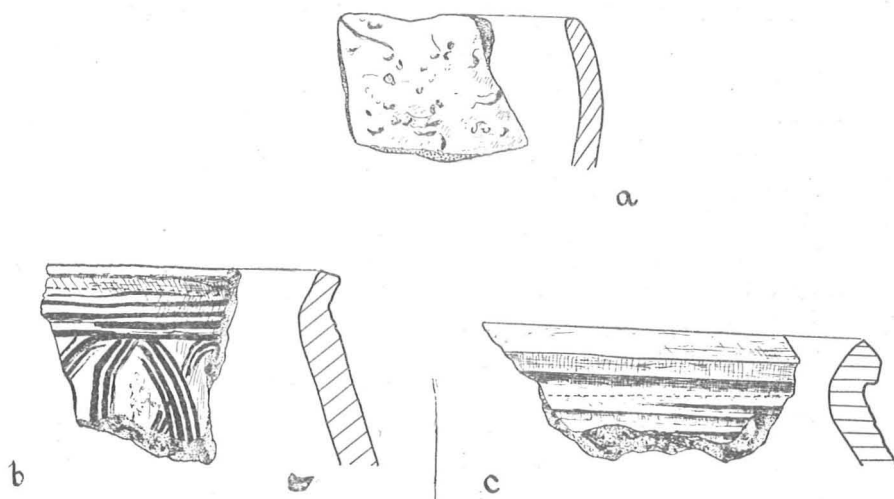
Ceramika górą obtaczana. W tej grupie ceramiki wyróżniono 3 ułamki naczyń niezdobionych (2,6%) i 114 ułamków zdobionych (97,4%), w tym: 7 części brzegów, 3 części przydenne, 104 ułamki brzuśców. Naczynia niezdobione są słabo profilowane, z wychylonym brzegiem i płasko ściętą krawędzią. Są one wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor szary. Wymiary: średn. otw.

Ryc. 18. Topolno, pow. Świecie. Jama 1 i 2 w profilu wschodnim działki A wykopu III
 Fig. 18. Topolno, district of Świecie. Pit 1 and 2 in eastern cutting of section A
 in trench III.

10 cm; grub. ścianek 0,7 cm. Nawiązują one do naczyń niezdobionych, występujących w warstwie IIa. Ceramika zdobiona zachowała się w niewielkich fragmentach naczyń słabo profilowanych jajowatych i dwustożkowatych.

Formy słabo profilowane posiadają brzegi proste z poziomo ściętymi krawędziami, albo lekko odchylone, z krawędziami spłaszczonymi i zaokrąglonymi lub ukośnie ściętymi. Wykonane zostały z gliny schudzonej domieszką grubo i średnioziarnistą, a wypalone na kolor szary. Zdobione są ornamentem grzebykowym w postaci kompozycji różnych linii falistych, poziomych nakłuć, krótkich żłobków i poziomych żłobków. Wymiary: średn. otw. 10, 16, 18 cm; grub. ścianek 0,7—0,8 cm (ryc. 19b).

Ryc. 19. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z jamy 1. (Skala 1:2)
Fig. 19. Topolno, district of Świecie. Pottery from pit 1. (Scale 1:2).

Naczynia jajowate mają brzegi odchylone lub wygięte na zewnątrz i zaokrąglone krawędzie. Są wykonane z gliny schudzonej domieszką średnio i gruboziarnistą, a wypalone na kolor szary i szarobrunatny. Zdobi je ornament grzebykowy i patykowy, a przeważającym wątkiem jest linia falista. Wymiary: średn. otw. 9, 15, 30 cm; grub. ścianek 0,5—0,7 cm.

Formy dwustożkowe reprezentowane są tylko przez fragmenty brzuśców z załomem. Wykonane zostały z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalone niejednolicie na kolor szarobrunatny. Zdobione są przy pomocy grzebyka kompozycją linii falistych i pasm linii poziomych. Ornament ten obejmuje naczynia również nieco poniżej załomu. Wymiary: grub. ścianek 0,8 cm.

Ceramika całkowicie obtaczana. Występuje ona tutaj w postaci 5 części brzegów, 1 przydennej i 9 ułamków partii środkowych naczyń. Wszystkie te fragmenty są niewielkich rozmiarów. Brzegi dość silnie wygięte na zewnątrz, posiadają silnie profilowane krawędzie. Pod względem domieszki, wypału i ornamentu są identyczne do wyżej opisanych, pochodzących z warstwy IIa. Wymiary: średn. otw. 20, 28 cm; grub. ścianek 0,7, 0,9 cm (ryc. 19c).

Opisane wyżej formy ceramiki nawiązują do poszczególnych grup naczyń wyróżnionych w warstwie IIa, i na podstawie tego samego materiału porównawczego próbowano ustalić ich chronologię⁶². Podobnie jak w warstwie IIa współwystępowały tutaj na różnych głębokościach ułamki naczyń ręcznie lepionych, górą obtaczanych i całkowicie obtaczanych.

Funkcja i chronologia jamy

Kształt i rozmiary odkrytego fragmentu jamy 1 sugerują, że mogła ona pełnić funkcje mieszkalne. Za taką interpretacją może również przemawiać jej położenie w pobliżu wału. Występowanie domostw przy wale jest bowiem dosyć typowe w rozplanowaniu zabudowy grodów — szczególnie do X w., np. w Gołańczy Pom.⁶³, w Otominie⁶⁴, pow. Pruszczy Gd., w Daleszynie (stan. 2)⁶⁵, pow. Gostyni i w Bonikowie⁶⁶, pow. Kościan. Jednakże na ostateczną interpretację jamy jest jeszcze za wcześnie ponieważ została odkryta w zbyt małym fragmencie. Więcej światła na to zagadnienie mogą rzucić następne badania oraz analizy próbek geologicznych z wypełniska jamy.

Odnosnie chronologii należy zwrócić uwagę na to, że ułamki naczyń pochodzące z jamy nawiązują do ceramiki z warstwy IIa. Fakt ten przemawia za tym, że jama 1 jest współczesna warstwie IIa. Podobnie jak w warstwie — kształtuje się tutaj identycznie stosunek 3 wyróżnionych grup ceramiki: ręcznie lepiona 0,8%, górą obtaczana 88% (w tym niezdobiona 2,6%, a zdobiona 97,4%), całkowicie obtaczana 11,2%. Mając na uwadze powyższe proporcje można przyjąć, że jama ta pochodzi z 2 poł. X lub z początku XI w.

Jama 2

Odślonięto ją w północno-wschodnim narożniku działki A wykopu III, pomiędzy jamą 1 a paleniskiem 1, na głębokości 80 cm. Na eksplorowa-

⁶² Por. s. 241—249, 251 oraz odnośnie naczyń górą obtaczanych, niezdobionych, słabo profilowanych przyp. 38—43; odnośnie zdobionych słabo profilowanych przyp. 44—47; odnośnie jajowatych przyp. 48—51; odnośnie dwustożkowych przyp. 52—55; odnośnie naczyń całkowicie obtaczanych przyp. 56—58.

⁶³ W. Łosiński, *Badania wykopaliskowe Stacji Archeologicznej Kołobrzeg IHKM PAN w 1961 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XV, 1963, s. 179—180.

⁶⁴ Z. Hołowińska, por. opracowanie w niniejszym tomie.

⁶⁵ Z. Hilczerońska, o.c., s. 10—17.

⁶⁶ Z. Hołowińska, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie...*, s. 21 i 49.

nym odcinku uchwycono tylko jej fragment, który posiadał nieregularny zarys w rzucie poziomym i nieckowaty w przekroju. Na wypełnisko jamy składała się (począwszy od góry) warstwa ziemi piaszczystej, jasnoszarobrunatnej, następnie warstwa polepy zmieszanej z węgielkami drzewnymi i z ziemią jasnobrunatną. W obydwu warstwach występowały nieliczne kamienie różnej wielkości w dość chaotycznym układzie. Poniżej zalegała warstwa białego piasku, a wreszcie glina. Wymiary: $110,5 \times 2$ m (na osi północ-południe); głęb. 70 cm (łącznie z warstwą piasku). Dalszy ciąg jamy zagłębia się we wschodnią ścianę profilową działki (ryc. 18).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna — 2 ułamki den. Jeden z nich to fragment prażnicy. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką piasku z dodatkiem części organicznych, po których pozostały — widoczne w przekroju i na powierzchni — odciski. Wypalony jest on na kolor brunatnoszary. Wymiary: grub. ścianki 0,7—1,2 cm. Drugi fragment dna jest silnie zniszczony. Na krawędzi zachowanego ułamka widoczne jest półkoliste wyszczerbienie, które może być śladem wklęsłego odcisku osi koła. Fragment ten może świadczyć o występowaniu w jamie 2 ceramiki górą obtaczanej. Został on wykonany z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą, a wypalony na kolor ciemnoszary. Wymiary: średn. dna 5 cm; grub. ścianki 1 cm.

Funkcja i chronologia jamy

Jamę 2, znajdującą się w pobliżu wału, a także w sąsiedztwie paleniska 1 i jamy 1 (zważywszy jej wymiary i zarysy w przekroju), można z pewnym prawdopodobieństwem uznać jako mieszkalną. Od jamy 1, w rzucie poziomym, dzieliło ją 40 cm, jednakże w profilu obie jamy się stykały. Nie wykluczone więc, iż mogło istnieć przejście pomiędzy nimi, tak jak to miało miejsce między jamą 4 i 5 oraz 6 i 7 na grodzisku w Bonikowie⁶⁷, pow. Kościan.

Od zachodu jama ta przylegała stropem do paleniska 1, które znajdowało się o 75 cm powyżej dna jamy. W związku z tym nasuwa się pytanie, czy palenisko 1 można wiązać z jamą 2? Odpowiedź na to uzyskamy dopiero po odkryciu pozostałej części jamy. Wówczas może się okazać, że stanowi ona zupełnie odrębną całość, a palenisko część innego obiektu mieszkalnego.

Dla ujawnienia powyższych zagadnień oraz uchwycenia charakteru budownictwa mieszkalnego w obrębie grodu należy objąć badaniami w następnym sezonie wykopaliskowym odcinek położony pomiędzy wykopem I, II i III (tabl. I i ryc. 3).

⁶⁷ Z. Hołowińska, o.c., s. 20—21, 37.

Nieuchwytna jest również chronologia jamy ze względu na zbyt skąpy materiał zabytkowy jakiego dostarczyła. Na podstawie 2 ułamków naczyń, z których tylko jeden może być brany pod uwagę (prażnica nie stanowi elementu datującego), tj. ułamek dna z ewentualnym odciskiem osi, trudno określić czas jej użytkowania.

Jama 4

Została ona uchwycona fragmentarycznie przy północnej ścianie wykopu IV, na głęb. 15—20 cm pod warstwą humusu. Zagłębiała się ona w gliniaste podłoże. W rzucie poziomym posiadała zarys nieregularny, a w przekroju półowałny. Wypełnisko jamy składało się z następujących warstw (licząc od góry): szarej ziemi piaszczystej, czarnobrunatnej ziemi piaszczystej z zawartością węgla drzewnego, czarnobrunatnej ziemi piaszczysto-gliniastej i czarnobrunatnej ziemi piaszczystej z zawartością węgla drzewnego. W ostatniej warstwie występowała soczewka ziemi ciemnoszarej, piaszczystej. We wszystkich warstwach znajdowały się kamienie mniejsze i duże, w nieregularnym układzie. Wymiary odkrytego fragmentu jamy: 100 × 120 cm (na osi wschód-zachód), głęb. 100 cm. Pozostała część jamy zagłębia się w północną ścianę profilową wykopu.

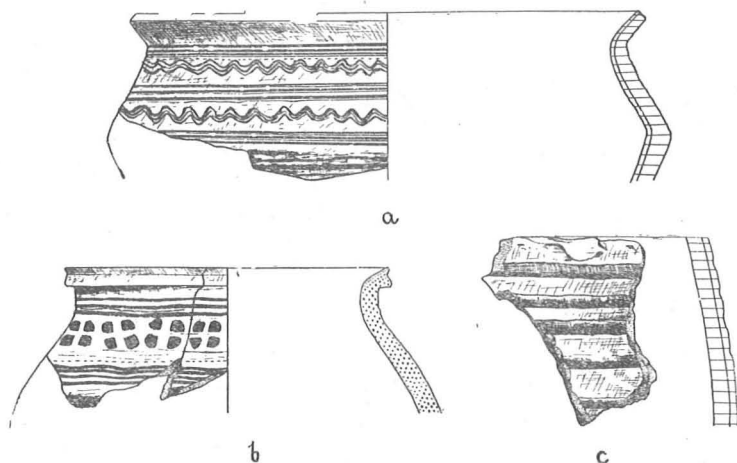
Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 1 ułamek góra obtaczanej, 3 ułamki całkowicie obtaczanej; półwytwór nieokreślonego przedmiotu rogowego; kości zwierzęce.

Ceramika góra obtaczana. Reprezentuje ją tutaj 1 ułamek zdobionego naczynia słabo profilowanego, z lekko odchylonym brzegiem i skośnie ściętą krawędzią. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalony na kolor szary. Zdobi go ornament w postaci pasm linii poziomych, pomiędzy które są wkomponowane krótkie pasma pionowych linii. Wymiary: średn. otw. 14 cm; grub. ścianek 0,8 cm.

Ceramika całkowicie obtaczana. Została znaleziona w ilości 2 fragmentów naczyń dwustożkowych o dosyć silnie wygiętych brzegach i profilowanych krawędziach. Na wewnętrznych stronach ścianek, przy załomie brzegu, widoczne są pionowe odciski palców; są to ślady zmniejszania średnicy brzegów. Fragmenty te wykonane zostały z gliny schudzonej domieszką średnio i drobnoziarnistą i wypalone na kolor szary i jasnobrunatny. Ornament pokrywa naczynie począwszy od przewężenia pod wylewem aż poza załom, co daje się stwierdzić w odniesieniu do jednego tylko fragmentu, drugi bowiem zachował się jedynie do załomu. Na pierwszy składa się ornament grzebykowy wielokrotnej linii falistej i linii poziomych, a od załomu — ornament poziomych dookołnych żłobków. Wymiary: średn. otw. 20 cm, grub. ścianek 0,7 cm (ryc. 20a). Na drugim

fragmencie występują pasma linii poziomych, wykonanych grzebykiem, a pomiędzy nimi ornament stempelkowy w formie krzyża wpisanego w koło. Wymiary: średn. otw. 11 cm; grub. ścianek 0,9 cm (ryc. 20b). Trzeci fragment tej grupy ceramiki to ułamek z partii środkowej zdobiony głębokimi, poziomymi żłobkami dookólnymi. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalony na kolor szary. (ryc. 20c).

Ryc. 20. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z jamy 4. (Skala 1:3)
Fig. 20. Topolno, district of Świecie. Pottery from pit 4. (Scale 1:3).

Materiały porównawcze

Materiały porównawcze dla naczynia zdobionego, górą obtaczanego, słabo profilowanego są te same, które przytoczono dla form słabo profilowanych, występujących w warstwie IIa, bowiem omawiany fragment nawiązuje do nich⁶⁸.

Natomiast do naczyń całkowicie obtaczanych, dwustożkowych analogie znajdujemy w II grupie ceramiki z grodu w Kłęku⁶⁹, pow. Gniezno, datowanej od X do 2 poł. XII w. oraz w Poznaniu na Ostrowie Tumskim na stan. 13⁷⁰, w warstwie VI z 1 poł. XIII w. W wypadku jamy 4 obserwujemy w materiale ceramicznym stosunek 3 : 1 na korzyść ceramiki całkowicie obtaczanej. Są to, sądząc po profilu dwustożkowym i ornamencie linii falistej oraz dookólnych żłobków poniżej załomu, formy przejściowe, charakteryzujące się znamionami nowej techniki (drobnoziarnista domieszka, całkowite obtaczanie i nowy styl zdobienia — dookolne żłobki obejmujące niemal całe naczynie) przy jednoczesnym zachowaniu tradycyjnych

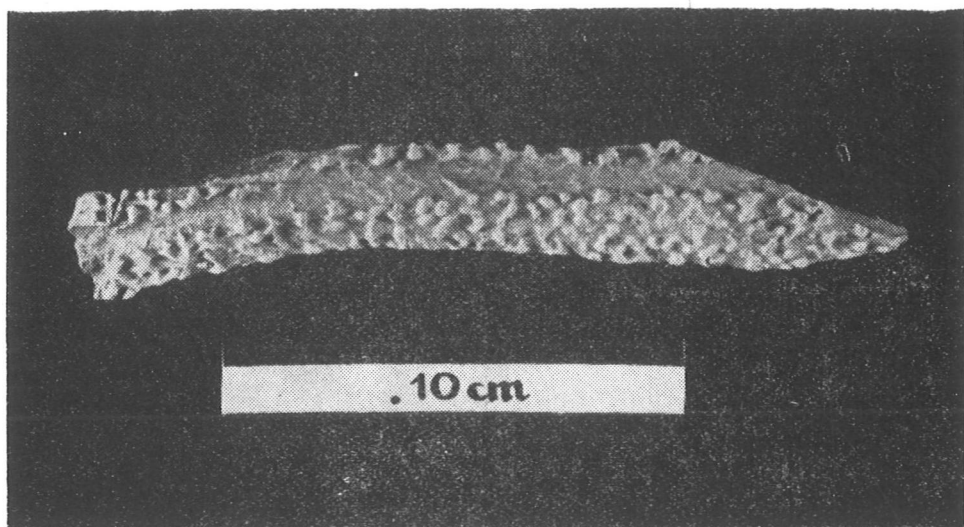
⁶⁸ Por. przyp. 44—47.

⁶⁹ W. Hensel, *Gród wczesnodziejowy...*, tabl. LIII.

⁷⁰ A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, o. c., s. 107, ryc. 40:1.

kształtów i wątków ornamentacyjnych. W świetle analogii cały ten zespół ceramiki prawdopodobnie pochodzi z okresu od 2 poł. X do pocz. XI w.

Z innych przedmiotów znaleziono tu tylko półwytwór rogowy przedmiotu nieokreślonego przeznaczenia. Jest on nieokorowany z jednej strony i posiada kształt grotu oszczepu (?) z ostrym szpicem. Wymiary: dług. 18 cm; szer. 2—2,8 cm; grub. 0,5—1,4 cm (ryc. 21).

Ryc. 21. Topolno, pow. Świecie. Przedmiot rogowy z jamy 4. (Fot. A. Kleina)

Fig. 21. Topolno, district of Świecie. Horn object from pit 4. Phot. A. Kleina.

Funkcja i chronologia jamy

Jama 4 odkryta w niewielkim fragmencie, z ubogim inwentarzem, nastręcza duże trudności przy interpretacji jej funkcji. Obecność węgla drzewnego i kamieni w wypełnisku jamy nasuwa przypuszczenie, że mamy tu do czynienia albo z częścią zniszczonego paleniska, albo też z jamą odpadkową. Warto również zwrócić uwagę na jej peryferyczne położenie, tzn. w pobliżu południowej skarpy. Nieco dalej w kierunku południowym, w wykopie IV, występuje już tylko glina pod warstwą humusu. Nie stwierdza się tutaj warstwy kulturowej i zabytków. Jest to więc przesłanka świadcząca o skupianiu się osadnictwa w pobliżu wału, gdzie zalega warstwa osadnicza o dość dużej miąższości.

Określając chronologię jamy, należy podkreślić fakt, że nie znaleziono w niej ani ceramiki ręcznie lepionej, ani też górą obtaczanej, niezdobionej. Mamy zaledwie 1 ułamek naczynia górą obtaczanego, zdobionego i 3 ułamki ceramiki całkowicie obtaczanej (w tym 2 o formach przejściowych). Można by zatem jamę tę uznać za nieco młodszą od jamy 1 i 2 i datować ją na koniec X w.

Jama 7

Została ona odkryta w centrum działki D wykopu III, na głęb. 30 cm pod warstwą humusu. Zagłębiała się w zbite, piaszczysto-gliniaste podłoże. Zarys jej w rzucie poziomym jest kolisty, a od strony południowej przechodzi w wąską smugę. Wypełnisko pierwszej warstwy stanowi ciemnoszary piasek (eksplorację jamy zakończono po zdjęciu 10 cm warstewki ziemi we wschodniej połowie). Wymiary: 1×1 m; dług. smugi 80 cm; największa szer. smugi 25 cm (ryc. 3).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 3 ułamki górą obtaczanej i 29 o technice bliżej nieokreślonej — tak niewielkich, że trudno je zaszeregować do jakiegokolwiek grupy. Sądząc po domieszce, która jest średnio i drobnoziarnista, mogą one pochodzić z naczyń górą obtaczanych i całkowicie obtaczanych (?).

Do inwentarza jamy należy fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego, grudki polepy i kości zwierzęce.

Śród ułamków górą obtaczanych 1 pochodzi od naczynia niezdobionego, słabo profilowanego, o lekko odchylonym brzegu. (Krawędź jest nieokreślona, ponieważ uległa zniszczeniu). Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalony na kolor szary. Wymiary: grub. ścianek 0,8 cm (średnica jest nieuchwytna ze względu na prawie całkowite zniszczenie brzegu i krawędzi). Z pozostałych fragmentów jeden pochodzi prawdopodobnie od naczynia słabo profilowanego, a drugi z dwustożkowego. Bliżej nie można ich określić, gdyż zachowały się bez brzegów. Są wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor brunatny i szary. Jeden jest zdobiony motywem ukośnych krzyży, a drugi nieregularnej kratki. Wymiary: grub. ścianek 0,8 cm. Formy tych naczyń nawiązują do odnośnych grup ceramiki z warstwy IIa⁷¹, mogą więc pochodzić z okresu, z którym wiąże się ta warstwa.

Funkcja i chronologia jamy

Funkcja i chronologia powyższej jamy na razie jest jeszcze nieuchwytna. Na wszelkie wnioski jest za wcześnie dopóki eksploracja jamy nie dobiegnie końca.

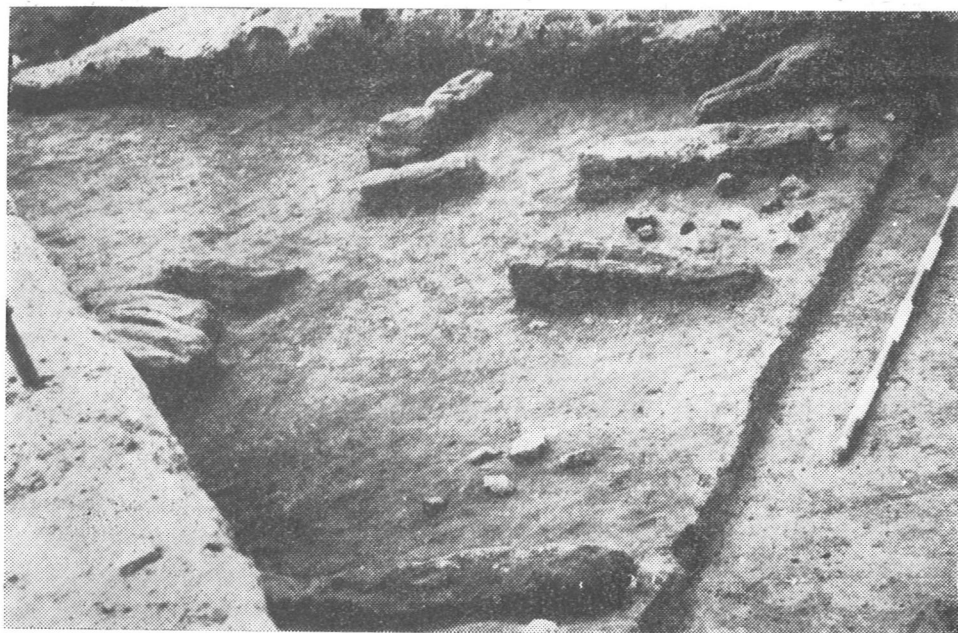
W świetle powyższej analizy materiału warstwa I i IIa, palenisko 1 oraz jamy: 1, 2, 4, 7 wiążą się z zasiedleniem grodu w okresie od 2 poł. X do pocz. XI w.

⁷¹ Por. s. 241 i przyp. 38—43 oraz 44—47; s. 245 i przyp. 52—55.

Wał

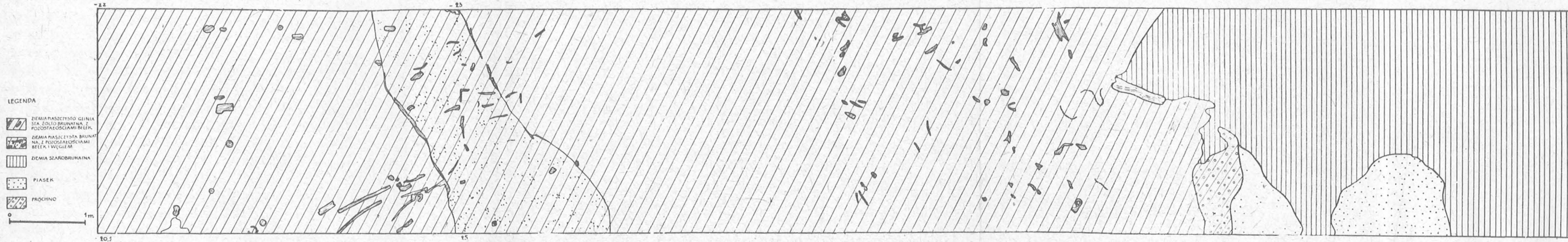
Po zdjęciu 20 cm warstwy humusu we wschodniej części wykopu I, okazało się, że płaszczyzna grodziska wznosząca się lekko w części północno-wschodniej zawiera pozostałości konstrukcji obronnej (tabl. II). Odkryty fragment wału miał przebieg ukośny w stosunku do ścian wykopu — wzdłuż osi południowy-wschód, północny-zachód (tabl. III). Zatem linia wału biegła prawdopodobnie półowalnie. Szerokość wału na eksplorowanym odcinku wynosi 10,55 m, zachowana wys. od strony zewnętrznej — 2,2 m, od strony wewnętrznej — 50 cm. Został on zbudowany na gliniastym podłożu, dość silnie opadającym na zewnątrz od strony wschodniej (tabl. IV). Uchwycony fragment wału składa się z pięciu równoległych „stosów” konstrukcyjnych, które w dalszym ciągu niniejszego opracowania będą określane liczbami arabskimi 1—5, począwszy od wschodniej skarpy ku wnętrzu grodu.

Jądem wału był prawdopodobnie stos 4 o szerokości 2,5 m. Stanowi go nasyp piasku gliniastego z zawartością nielicznych, niewielkich kamieni i dużej ilości grudek polepy oraz węgla drzewnego. Występowały tutaj w jednej warstwie 4, a w innych po 2 ślady belek leżących prostopadle do

Ryc. 22. Topolno, pow. Świecie. Najlepiej zachowana „warstewka” konstrukcji wału w stosie 4. (Fot. H. Późniak)

Fig. 22. Topolno, district of Świecie. Best preserved thin layer with rampart remains in pile 4 (Phot. H. Późniak).

Tabl. II. Topolno, pow. Świecie. Rzut poziomy warstw: IIa, IIb i IIc w wykopie I
Table II. Topolno, district of Świecie. Ground plan of layers: IIa, IIb and IIc in trench I.

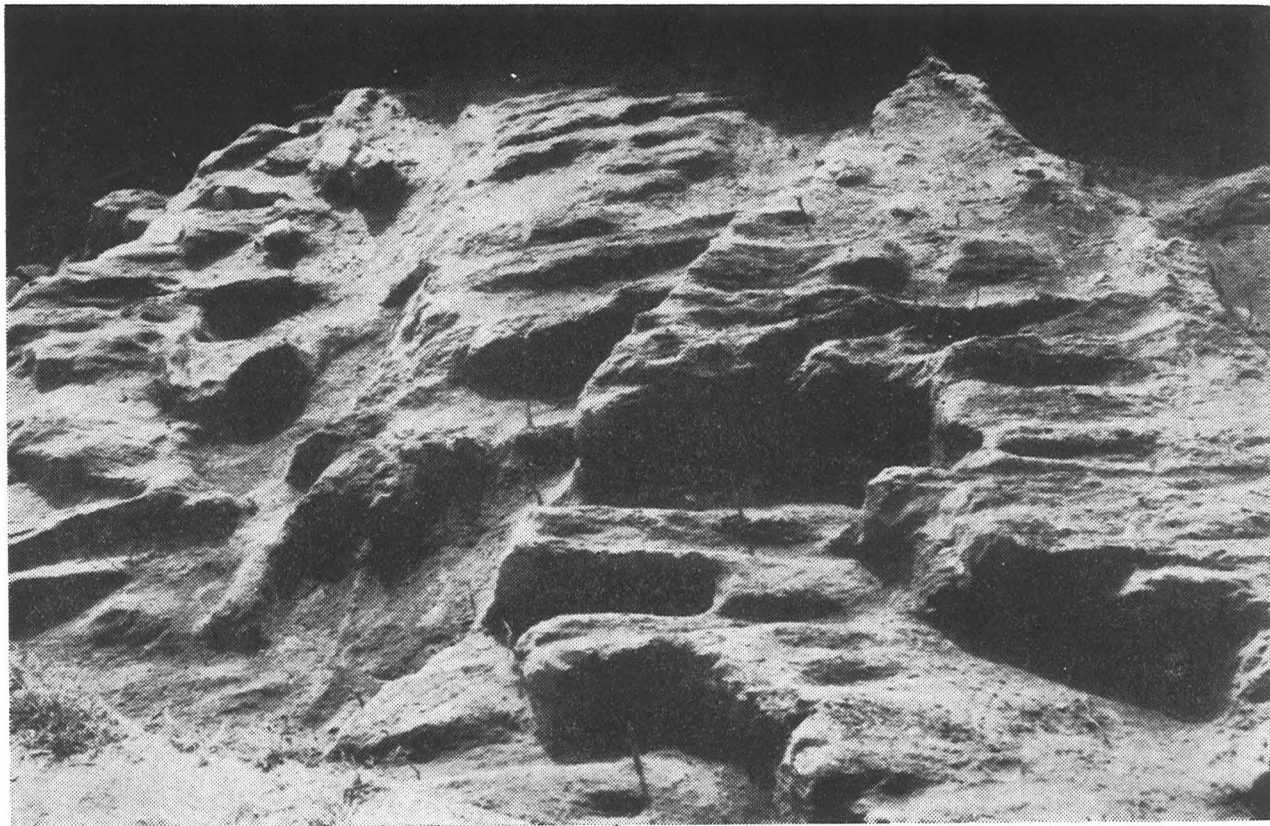
biegu wału, zawsze w tym samym układzie (ryc. 22). Być może są to pozostałości skrzyń (?). Jednakże fakt, że wspomniane ślady belek występują w nierównych odstępach (1, 0,60, 1,15, 2,60 m), a także brak śladów naroży ewentualnych skrzyń, zdaje się podważać podobne przypuszczenie. Możliwe więc, że bierwiona te kładziono luźno podobnie jak kamienie, dla utwierdzenia nasypu. Piaszczysto-gliniaste jądro wału wzmacniały 4 pozostałe stosy konstrukcji drewniano-ziemnej, 3 od zewnątrz (stos 1—3) i 1 od wewnątrz (stos 5). Dotychczas wyeksplorowano w całości tylko stos 2 i 3 oraz częściowo 5. Stosu 1, który stanowi zewnętrzne lico, nie objęła wycieczona linia przekroju, bowiem zagłębia się on w północną ścianę wykopu. Stan zachowania konstrukcji drewnianej był bardzo słaby (ryc. 23). W większości odsłaniano jedynie nisko ślady belek w pojedynczych fragmentach układu. Niektóre z nielicznych, lepiej zachowanych części bierwion były miejscami nadpalone lub osmalone. W całym uchwyconym fragmencie wału udało się wyróżnić ślady 25 warstw bierwion, z których tylko 9 należało do ciekawszych i czytelnych (tabl. III, ryc. 24).

Najlepiej zachowało się uwarstwienie w stosie 2, w którym konstrukcja sięgała najdalej w głąb (licząc od powierzchni wykopu), gdyż obejmowała pierwotny skłon góry. Natomiast bardzo słabo czytelne i nieliczne były warstwy w konstrukcji stosu 5, tj. od strony wewnętrznej grodu.

Stosy 2 i 3 o szerokości 2 i 1,90 m skonstruowane były systemem podkładki jednostronnej i dwustronnej (tabl. III). Stanowiły ją pojedyncze legary leżące równolegle do linii wału, pomiędzy warstwami bierwion kładzionych prostopadle do linii wału. Podkładkę jednostronną zastosowano w dolnych partiach, zapewne ze względu na spadek zbocza. Poza tym warstwy bierwion przekładane były piaskiem gliniastym zawierającym grudki polepy i drobne węgielki drzewne. W dolnej części konstrukcji zamiast piasku występowała glina, zmieszana z jakimiś roślinami, po których pozostały odciski (tabl. IV). Stos 5 o szerokości 3,5 m stanowił dość nieregularną konstrukcję rusztową, w której większym usystematyzowaniem i zwartością odznaczały się warstwy bierwion układanych poprzecznie do biegu wału. Bierwiona równoległe leżały dość rzadko i w różnych odstępach. Poszczególne warstwy konstrukcji drewnianej, podobnie jak w stosach 2 i 3, przekładane były piaskiem gliniastym z analogiczną zawartością (tabl. III i IV).

Wypełnisko jądra wału oraz warstewki piasku gliniastego pomiędzy poszczególnymi warstewkami konstrukcji w pozostałych stosach nie wykazywały różnic pod względem składu geologicznego i zawartości kulturowej; uznano, że przynależą one do jednej warstwy geologiczno-kulturowej, którą określono symbolem IIb⁷². Na wyróżnienie zasługują jedynie,

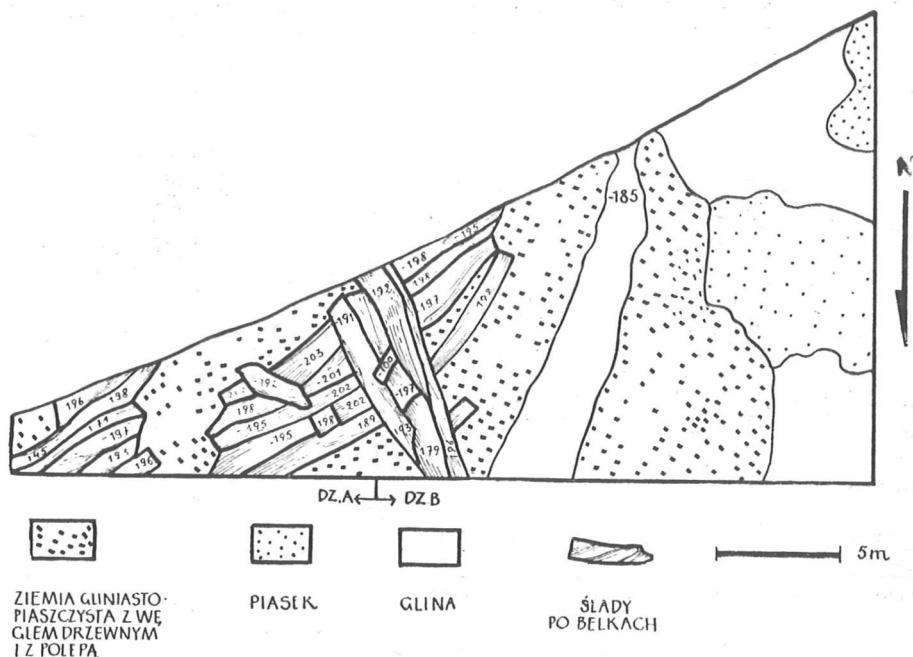
⁷² W czasie prac wykopaliskowych materiał zbierano oddzielnie z poszczególnych stosów.

Ryc. 23. Topolno, pow. Świecie. Fragment 2 „warstewki” konstrukcji wału w stosie 3.
(Fot. A. Kleina)

Fig. 23. Topolno, district of Świecie. Second fragment of thin layer with rampart
remains in pile 3. Phot. A. Kleina.

zgodnie z kryteriami geologicznymi i botanicznymi, wspomniane wyżej warstewki gliny z zawartością części organicznych, występujące od głębokości 1,90 m do 2,60 m (tabl. IV). Uznano je za warstewki składające się na jedną warstwę geologiczną, którą określono symbolem III. Zabytki ruchome, pochodzące z warstwy IIb i III, opracowano łącznie, ponieważ w świetle analizy ceramiki okazuje się, że przynależą do jednej warstwy kulturowej.

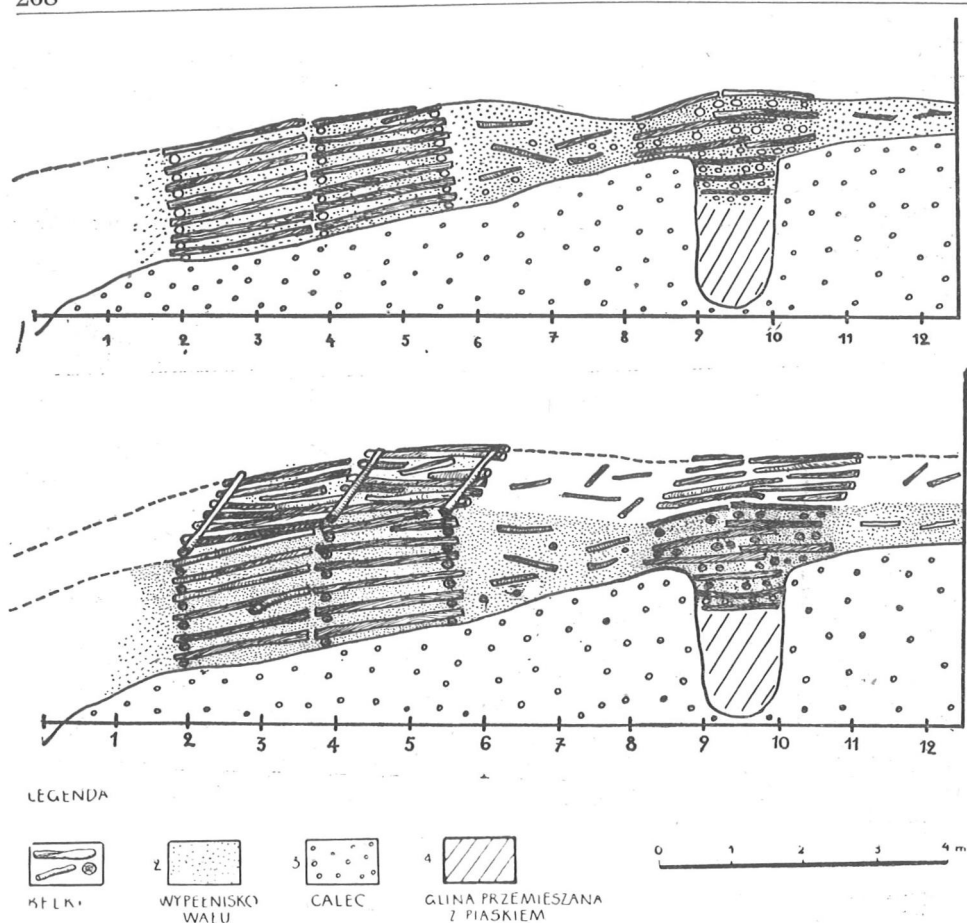
Ryc. 24. Topolno, pow. Świecie. 25 „warstewka” konstrukcji wału w stosie 2.
Fig. 24. Topolno, district of Świecie. 25th thin layer with rampart remains in pile 2.

Materiałów porównawczych odnośnie wału należy szukać wśród grodzisk wielkopolskich, bowiem pomorskie grody, współczesne topolińskiemu, nie zostały na razie systematycznie zbadane. Poza tym analogie znajdujemy tylko do niektórych założeń konstrukcyjnych omawianego wału, a każde z nich ma odpowiedniki na innym stanowisku. Na przykład podkładka jednostronna występowała w wale I podgrodzia w Gnieźnie⁷³, a dwustronna — w fazie I wału grodziska w Daleszynie⁷⁴, pow. Gostyń oraz w II fazie umocnień grodu w Tumie⁷⁵ pod Łęczycą. Z kolei konstruk-

⁷³ K. Żurowski, *Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego Gniezna*, „Archeologia Polski”, t. I, 1957, s. 181 i nast.

⁷⁴ Z. HilczeroŹna, o.c., s. 72.

⁷⁵ A. Nadolski, *Prace wykopaliskowe na grodzisku w Tumie pod Łęczycą w latach 1948—49*, „Studia wczesnośredniowieczne”, t. I, 1952, s. 174—176, tabl. 142.

Ryc. 25. Topolno, pow. Świecie. Próba rekonstrukcji wału.

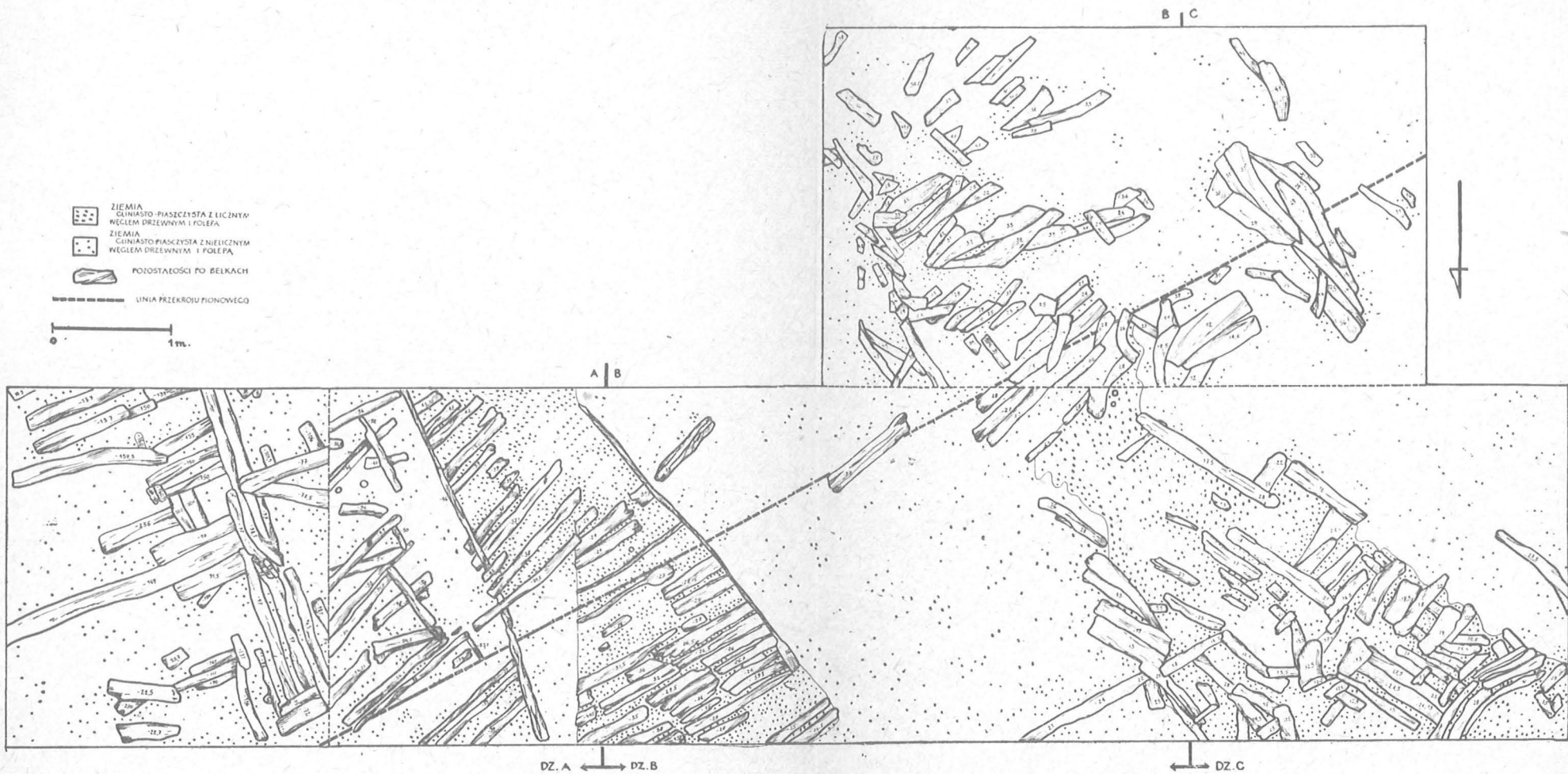
Fig. 25. Topolno, district of Świecie. Test-reconstruction of rampart.

cję rusztową, zbliżoną do topolińskiej, znamy ze wspomnianych wyżej stanowisk w Daleszynie⁷⁶ i Gnieźnie⁷⁷. Natomiast jądro wału, w postaci nasypu piaszczysto-gliniastego z zawartością nielicznych belek, nawiązuje częściowo do odkrytego w Gołańczy Pom.⁷⁸ Różnica polega na tym, że w Gołańczy nasyp był piaskowo-żwirowy i nie posiadał śladów belek. Jak wynika z tej krótkiej analizy, poszczególne rozwiązania konstrukcyjne, zastosowane do budowy wału w Topolnie, znane były również w Wielkopolsce w okresie od VIII—X w. Nadto można przyjąć, że wał Topolna nie odbiega od systemu budowy umocnień obronnych Polski środkowej, Wielkopolski i Pomorza.

⁷⁶ Z. Hilczerówna, o.c., s. 63.

⁷⁷ K. Żurowski, o.c., s. 81 i nast.

⁷⁸ W. Łosiński, o.c., s. 180.

Tabl. III. Topolno, pow. Świecie. Rzut poziomy 2 „warstewki” konstrukcji wału w wykopie I i II
 Table III. Topolno, district of Świecie. Ground plan of second thin layear with rampart remains in trench I and II.

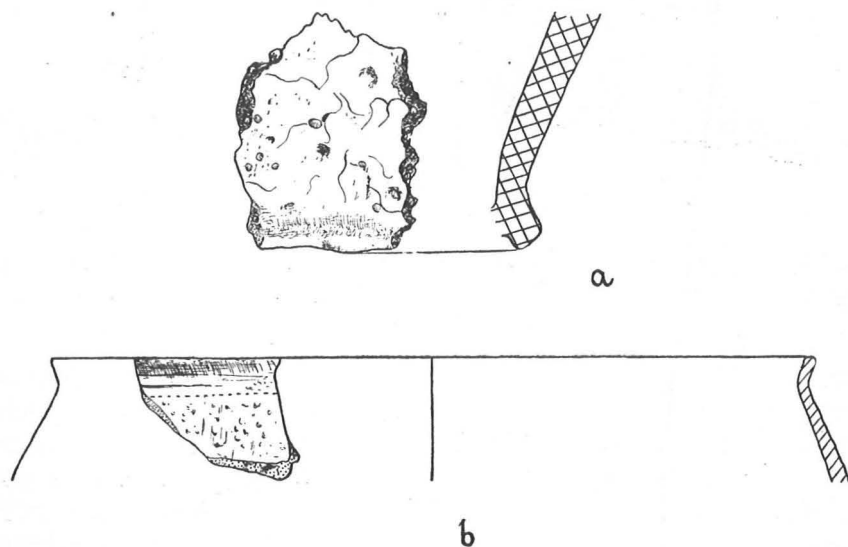
Inwentarz wału — warstwy IIb i III:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 12 ułamków (0,6%) ręcznie lepionej, 1694 ułamki (96,4%) górą obtaczanej, 47 ułamków (3,1%) całkowicie obtaczanej; 2 prześliki; 1 szydło kościane; 1 dolny fragment igły kościanej; 4 fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych; paciorek szklany; liczne kości zwierzęce.

Ceramika ręcznie lepiona. Jest ona tutaj reprezentowana przez 1 ułamek części przydennej. Został on wykonany z gliny schudzonej domieszką bardzo gruboziarnistą i wypalony na kolor brunatnoszary. Odnacza się niedbałym wykonaniem. Wymiary: średn. dna 10 cm; grubość ścianek 0,7—1,2 cm, (ryc. 26a). Pozostałe ułamki są niewielkie i pochodzą ze środkowych partii naczynia. Do powyższej grupy zostały więc zaszeregowane na podstawie bardzo gruboziarnistej domieszki schudzającej, słabego wypału i prymitywnego wykonania.

Ceramika górą obtaczana. Występuje ona w postaci 96 ułamków (5,5%) naczyń niezdobionych, w tym 89 brzegów, 7 części z partii środkowych i 1598 ułamków (94,5%) zdobionych, w tym 114 części brzegów, 22 dna, 38 części przydennych, 1424 partii środkowych.

Ceramika niezdobiona. Fragmenty naczyń niezdobionych pochodzą od form słabo profilowanych, o brzegach lekko odchylonych na zewnątrz i krawędziach skośnie lub poziomo ściętych. Jedne z nich wykonane są dosyć starannie z gliny schudzonej domieszką drobno i średnioziarnistą,

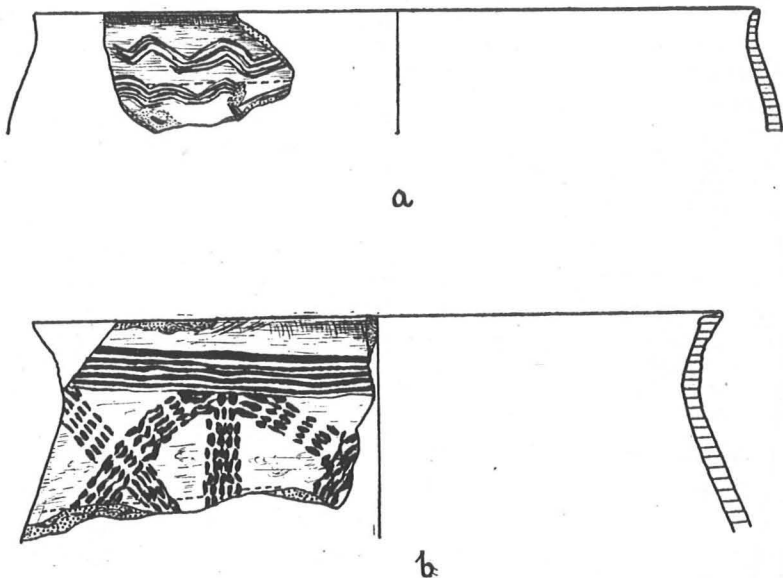

Ryc. 26. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z wału — z warstw IIb i III
(Skala: a — 1:2, b — 1:4)

Fig. 26. Topolno, district of Świecie. Pottery from rampart — from layers IIb and III
(Scale: a — 1:2; b — 1:4).

a wypalone na kolor szary i jasnobrunatny. Wymiary: średn. otw. 14 cm, grubość ścianek 0,7 cm (ryc. 30c). Drugie natomiast charakteryzuje niedbałość wykonania, domieszka schudzająca grubo i średnioziarnista i niejednolity wypał na kolor brunatnoszary. Wymiary: średn. otw. 37—40 cm, grubość ścianek 0,8—1 cm (ryc. 26b). Ceramika ta nawiązuje do naczyń górą obtaczanych, niezdobionych, występujących w warstwie IIa, a niektóre ułamki są zupełnie identyczne⁷⁹. Ułamki tej ceramiki znajdowano na różnych głębokościach, jednocześnie z ceramiką zdobioną i całkowicie obtaczaną.

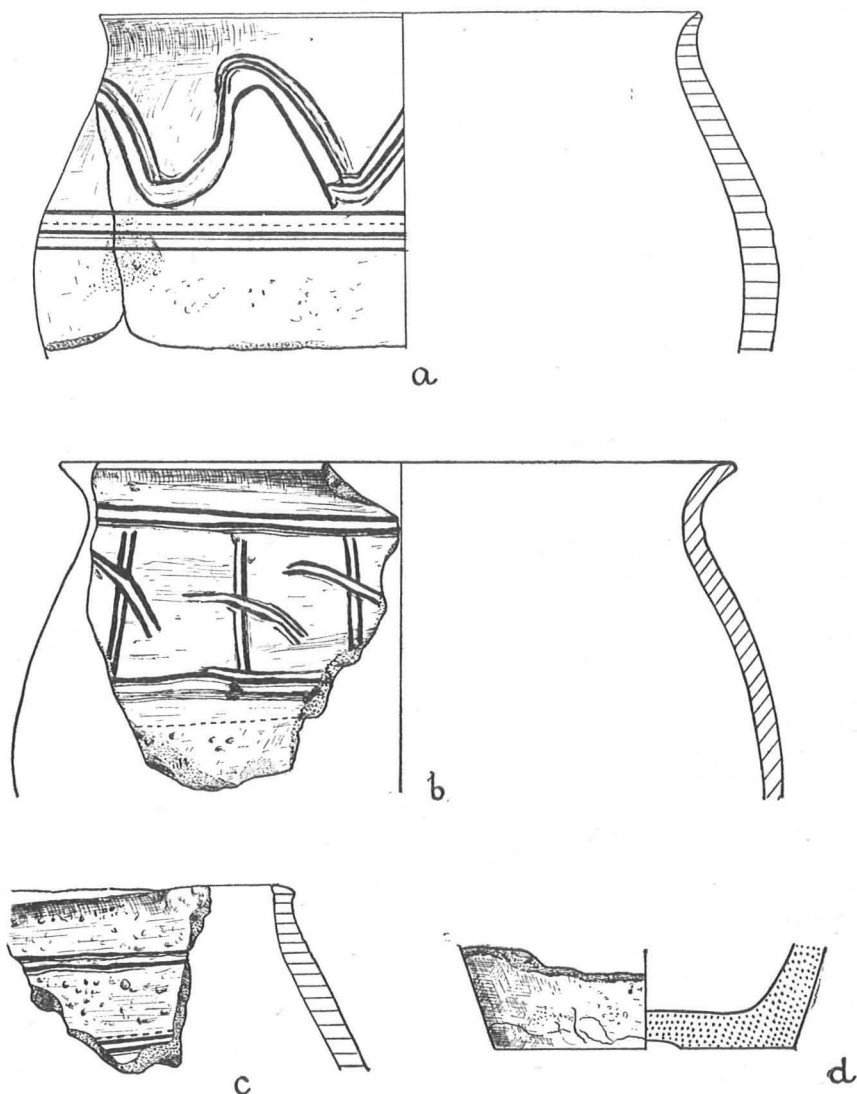
Ceramika górą obtaczana, zdobiona. Wyróżniono wśród niej formy słabo profilowane, jajowate, szerokootworowe i dwustożkowe.

Ryc. 27. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z wału — z warstw IIb i III. (Skala 1:4)
Fig. 27. Topolno, district of Świecie. Pottery from rampart — from layers IIb and III
(Scale 1:4)

Formy słabo profilowane charakteryzują się prostym, nieco spłaszczonym brzegiem i poziomo ściętą krawędzią, a także brzegami lekko odchylonymi na zewnątrz i krawędziami zwężonymi, zaokrąglonymi ukośnie oraz do wewnątrz lub na zewnątrz ściętymi. Wykonane zostały z gliny schudzonej domieszką średnio i drobnoziarnistą, a wypalone na kolor brunatnoszary. Zdobí je ornament grzebykowy w postaci kompozycji linii falistej, jodełki, pasm linii poziomych i pionowych. Wymiary: średn. otw. 27—34 cm, grub. ścianek 0,6—1 cm (ryc. 27a, 28c).

⁷⁹ Por. s. 241 i przyp. 38—43.

Ryc. 28. Topolno pow. Świecie. Ceramika z wału — z warstw IIb i III
(Skala 1:2)

Fig. 28. Topolno, district of Świecie. Pottery from rampart — from layers IIb and III
(Scale 1:2).

Fragmenty powyższe nawiązują do naczyń górą obtaczanych, słabo profilowanych, pochodzących z warstwy IIa⁸⁰.

Naczynia jajowate, występujące tutaj w małych ułamkach, mają brzegi lekko, względnie nieco mocniej odchylone na zewnątrz, a krawędzie zao-

⁸⁰ Por. s. 241 i przyp. 44—47.

krąglone lub ścięte ukośnie na zewnątrz. Zostały wykonane z gliny schudzonej domieszką średnio i droбноziarnistą, a wypalone na kolor szary, brunatny i brunatnoszary. Zdobione są ornamentem grzebykowym w postaci linii falistych (w kompozycji z liniami poziomymi), ukośnych krzyży i pasm linii pionowych. Wymiary: średn. otw. 15—23 cm, grub. ścianek 0,6—1,2 cm (ryc. 28b).

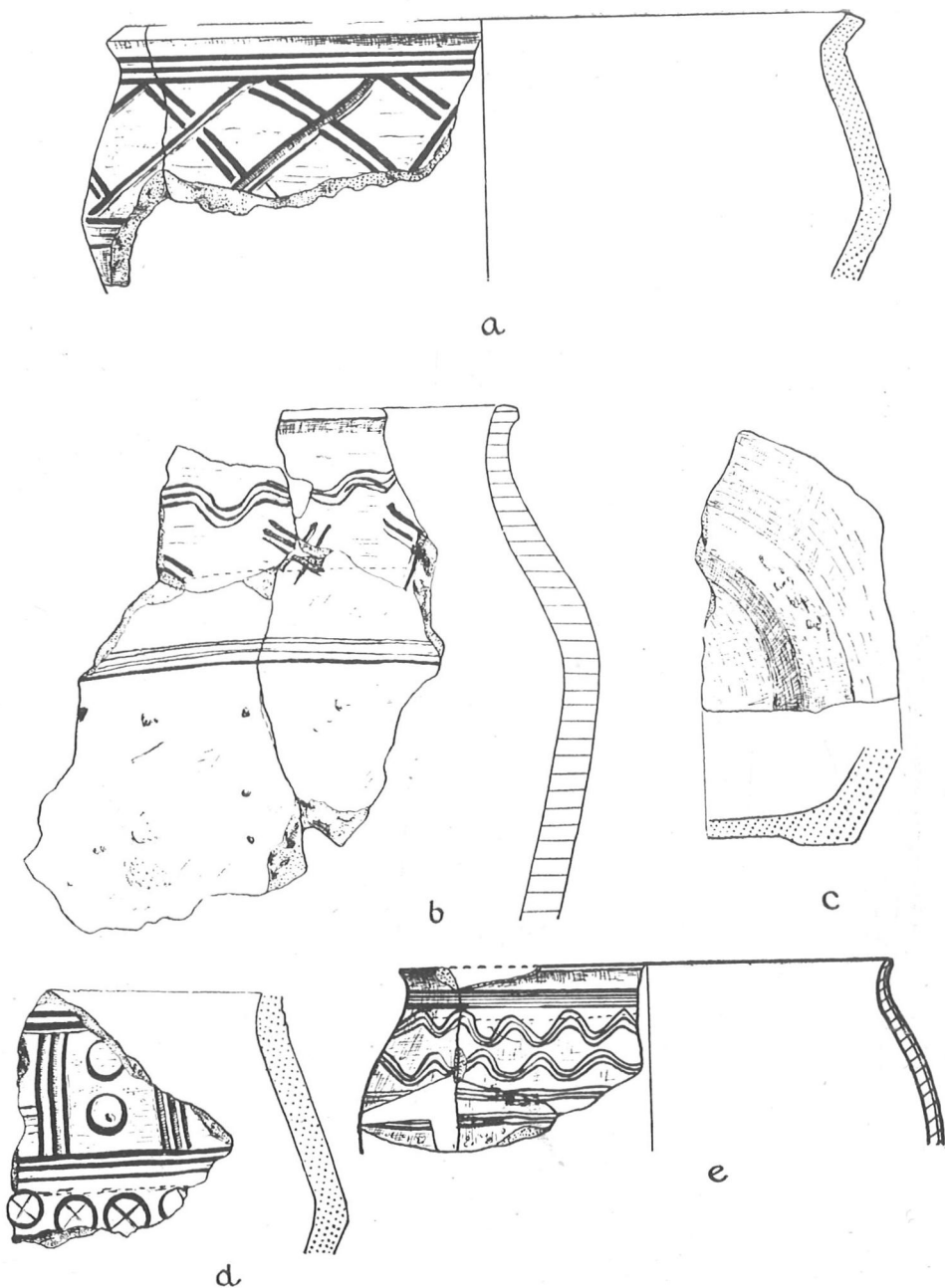
Do form jajowatych należą zapewne fragmenty naczyń szerokootworowych, o brzegach lekko odchylonych i ściętych poziomo lub ukośnie na zewnątrz. Są one wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor szary. Występuje na nich ornament grzebykowy w formie linii falistej i kompozycji nakłuć. Wymiary: średn. otw. 25—32 cm, grub. ścianek 0,8 cm. Są przypadki dużej rozpiętości w wymiarach grubości ścianek jednego naczynia (ryc. 27b). Naczynia jajowate występujące w wale nawiązują do form jajowatych pochodzących z warstwy IIa⁸¹. Naczynia dwustożkowate są tu reprezentowane przez fragmenty naczyń analogicznych do pochodzących z warstwy IIa⁸². Są tylko nieznaczne różnice w ornamentach. Mianowicie, oprócz wątków spotykanych w ceramice z warstwy IIa, zdobione są motywem poziomych linii dookolnych, ukośnej kratki, prostopadłej kratki oraz ornamentem stempelkowym w formie pełnego kółka. Wymiary: średn. otw. 17, 19, 23 cm, grub. ścianek 0,8—1 cm (ryc. 29a, b, d). Do den naczyń górą obtaczanych należą fragmenty płaskich den z wklęsłymi odciskami osi koła oraz niewielkie części denne z fragmentami ścianek naczynia. Są one wykonane z gliny schudzonej domieszką średnio i droбноziarnistą, a wypalone na kolor szary. Na stronie zewnętrznej zachowała się podsypka i odciski roślin. Wymiary: średn. 8—13 cm, grub. ścianek 0,9—1,8 cm (ryc. 28d).

Ceramika całkowicie obtaczana. Występuje ona w postaci niewielkich ułamków partii środkowych, wykonanych z gliny schudzonej domieszką droбноziarnistą, a wypalonych na kolor brunatny i szary. Są one zdobione dookolnymi żłobkami, niekiedy dosyć głębokimi. Znalezione także 2 fragmenty den, z których jedno jest wklęsłe, a drugie posiada proste wgłębienie. Wymiary: grubość ścianek ułamków partii środkowych 0,6—0,7 cm, grub. den 0,4—0,7 cm, średn. den 9, 10 cm (ryc. 29c).

Wszystkie powyżej opisane formy ceramiki współwystępowały w wypełnisku wału we wszystkich warstwach konstrukcji. Nawet w najniższym poziomie nie stwierdzono jednolitego, starszego materiału. Z małymi wyjątkami w wątkach ornamentacyjnych, nawiązują one do poszczególnych grup ceramiki wyróżnionych w materiale z warstwy IIa. Można

⁸¹ Por. s. 243 i przyp. 48—51.

⁸² Por. s. 245 i przyp. 52—55.

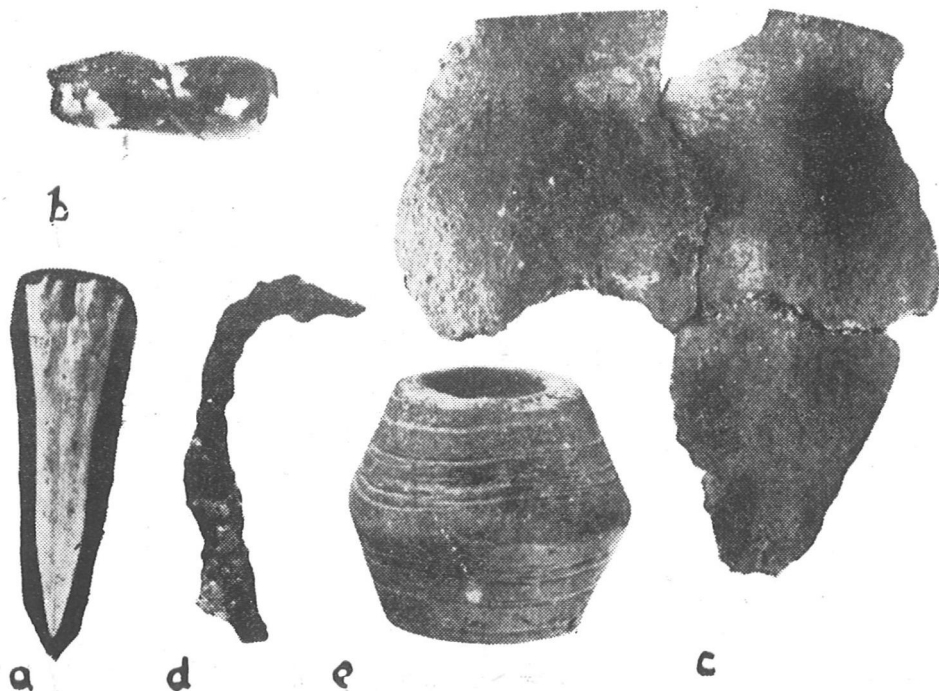

Ryc. 29. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z wału — z warstw IIb i III
(Skala: a — d — 1:2, e — 1:4)

Fig. 29. Topolno, district of Świecie. Pottery from rampart — from layers IIb and III
(Scale a — d — 1:2; e — 1:4).

je zatem łącznie analizować, a przy datowaniu posłużyć się tymi samymi analogiami⁸³.

Przedmioty gliniane występują tu w postaci 2 przesłików dwustożkowych, ręcznie lepionych, obtaczanych. Jeden zachował się w całości, a drugi w 1/3 części. Są one wykonane dość starannie z gliny schudzonej domieszką piasku i wypalone na kolor szary. Na powierzchni ich znajdują się dookolne, nieregularne bruzdy. Wymiary: średn. załomu 2,6 cm, średn. otw. 1,1 cm, wys. 2,2 cm (ryc. 30e).

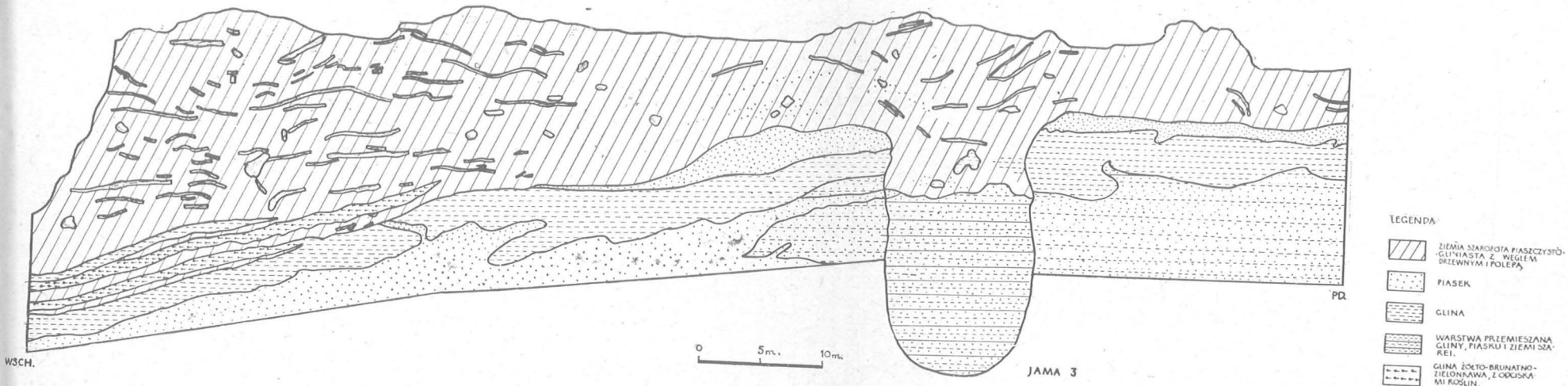
Ryc. 30. Topolno, pow. Świecie. Zabytki z wału — z warstw IIb: a — szydło kościane, b — paciorek szklany, c — fragment naczynia, d — haczyk żelazny, e — przesłik gliniany. (Skala: a, c — 1:2; b, d, e — 1:1). (Fot. A. Kleina)

Fig. 30. Topolno, district of Świecie. Relics from rampart — from layer IIb: a — bone awl; b — glass bead; c — pot sherd; d — iron hook; e — clay spindle whorl. (Scale: a, c — 1:2; b, d, e — 1:1). Phot. A. Kleina.

Przedmioty kościane są reprezentowane przez 1 szydło i fragment igły. Szydło jest zrobione z rurkowatej kości. Z jednej strony posiada błoczek stawowy, a z drugiej jest ukośnie zaostrzone — na szerszym boku. Szpic jego jest silnie wygładzony. Wymiary: dług. 8 cm (ryc. 30a).

Fragment igły pochodzi z dolnej części kolca, o długości 5,5 cm.

⁸³ Por. przyp. 38—53.

Tabl. IV. Topolno, pow. Świecie. Przekrój wału
 Table. IV. Topolno, district of Świecie. Section through the rampart.

Przedmioty żelazne zachowały się w formie 4 fragmentów nieokreślonych przedmiotów, silnie zniszczonych. Na wyróżnienie zasługuje jedynie ułamek haczyka i blaszki o kształcie łopatkowym. Wymiary: dług. haczyka 5,5 cm (ryc. 30d), dług. blaszki 5,3 cm, szer. największa 2,5 cm.

Przedmioty szklane. Należy do nich paciorek o barwie granatowej składający się z dwóch owalnych członów. Wymiary: dług. pacionka 2,5 cm, średnica jednego członu — 0,8 cm, drugiego — 0,9 cm. Paciorek ten jest dotychczas jedyną ozdobą znalezioną w grodzie topolińskim (ryc. 30b).

Funkcja i chronologia warstwy

Opisane powyżej poszczególne stopy konstrukcji wału, w świetle analizy przedstawionych materiałów, składały się na jedną całość konstrukcyjną o jednolitej chronologii. Konstrukcja powyższa oraz jej piaszczysto-gliniaste wypełnisko stanowiły warstwę kulturową IIb.

Warstwa IIb zawierała ceramikę całkowicie obtaczaną, górą obtaczaną i ręcznie lepioną, ponadto kości zwierzęce, grudki polepy, węgielki i liczne kamienie. Są to niewątpliwie zabytki częściowo pochodzące z osady otwartej, zniszczonej w związku z budową wału. Ponadto ceramika z wału nawiązuje, w świetle analizy, do materiału ceramicznego z warstwy IIa, datowanej na 2 poł. X do początku XI w. Należy więc przyjąć, że osada otwarta była niewiele starsza od osady obronnej. Wzniesienie wału natomiast mogło mieć miejsce w 2 poł. X w.

Warstwa IIc

Z wałem wiąże się również warstwa IIc. Występuje ona w postaci nieregularnego pasma piaszczystej ziemi o rudym zabarwieniu, zawierającego próchnicę drzewną, spróchniałe belki i inne nieokreślone części organiczne. Zalegała ona wewnątrz grodu na głębokości 50 cm, pomiędzy stosem 5 a warstwą IIa, tzn. na styku wału i warstwy osadniczej. Miąższość jej wynosiła 50—80 cm (tabl. II).

Inwentarz:

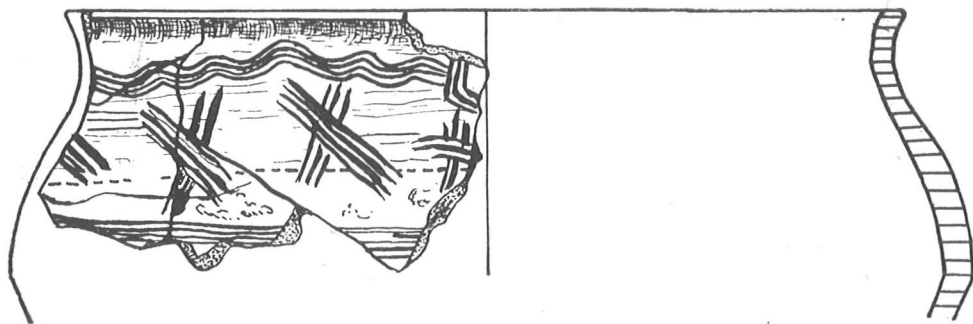
Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 74 ułamki górą obtaczanej (92,50%), 6 ułamków (7,50%) całkowicie obtaczanej; liczne kości zwierzęce.

Ceramika górą obtaczana. Występują wśród niej 3 ułamki niezdobione (4,10%) i 71 ułamków zdobionych (95,90%), w tym 2 fragmenty brzegów i 69 ułamków z partii środkowych.

Ceramika niezdobiona. Ułamki naczyń niezdobionych pochodzą od form słabo profilowanych, z lekko odchylonym brzegiem i poziomo ściętą kra-

wędzia. Są one analogiczne do ułamków naczyń występujących w warstwie IIa i IIb⁸⁴. Wymiary: średn. otw. 16, 24 cm, grubość ścianek 0,5 i 0,7 cm.

Ceramika zdobiona. W grupie naczyń górą obtaczanych, zdobionych udało się wyróżnić formy dwustożkowe o lekko odchylonym brzegu i zaokrąglonej krawędzi. Zostały one wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor jasnobrunatny. Wymiary: średn. otw. 27 cm, grub. ścianek 1 cm (ryc. 31). Znajdujemy do nich nawiązania zarówno w wale w warstwie IIb, jak i w osadzie w warstwie IIa⁸⁵.

Ryc. 31. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IIc.
Fig. 31. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IIc.

Ceramika całkowicie obtaczana. Występuje tu w postaci małych ułamków ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalonych na kolor szary i szarobrunatny. Zdobiona jest dookołnymi, poziomymi żłobkami. Wymiary: grub. ścianek 0,5—1 cm. Ogólnie nie odbiega ona w niczym od ceramiki występującej w warstwach wału i osady.

Funkcja i chronologia warstwy

Zawartość kulturowa warstwy IIc składająca się ze spróchniałych belek o nie regularnym układzie i zawierająca ceramikę mającą ścisłe powiązania z ceramiką pochodzącą z wału, pozwala przypuszczać, że mamy tu do czynienia z rozsypiskiem wału. Chronologicznie warstwa ta również nawiązuje do wału, na co wskazuje analiza ceramiki. Przyjmując jednak, że jako rozsypisko wału powstała w końcu okresu jej istnienia, można by ją datować na schyłek X w. lub na przełom X/XI w.

⁸⁴ Por. s. 241 i przyp. 38—43.

⁸⁵ Por. s. 245 i przyp. 52—55.

Warstwa IV

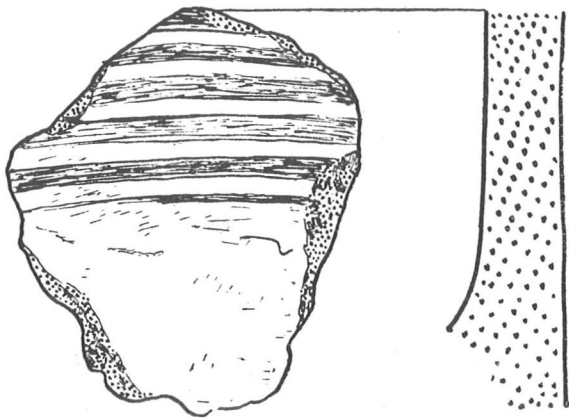
Warstwa ta została uchwycona poniżej konstrukcji drewnianej 5 stosu wału, a także pod warstwą IIc w wykopie I (działka C). Zalegała ona w formie soczewki czarnobrunatnej ziemi przemieszanej z piaskiem i gliną, na gliniastym podłożu. Miąższość jej dochodziła do 5 cm. Na samym końcu działki C w warstwie tej znajdowały się 2 niewielkie zniszczone paleniska, które oznaczono nr 2 i 3 (ryc. 3).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 1 ułamek górą obtaczany i 3 ułamki całkowicie obtaczane; kości zwierzęce.

Ułamek górą obtaczany pochodzi z partii środkowej naczynia. Jest on wykonany z gliny schudzonej domieszką średnio i drobnoziarnistą i wypalony na kolor szarobrunatny. Wymiary: grub. ścianek 0,6—1 cm.

Ułamki całkowicie obtaczane są również fragmentami partii środkowych naczyń. Zostały one wykonane z gliny schudzonej domieszką średnio i drobnoziarnistą, a wypalone na kolor szarobrunatny. Wymiary: grub. ścianek 0,6—1 cm (ryc. 32).

Ryc. 32. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z warstwy IV. (Skala 1:1)
Fig. 32. Topolno, district of Świecie. Pottery from layer IV (Scale 1:1)

Palenisko 2

Składało się ono z 2 warstw kamieni w nieregularnym układzie. Zostało odkryte na głębokości 115 cm, w wykopie I, przy południowej ścianie profilowej działki C, w którą częściowo się zagłębia. Pod paleniskiem zalegała glina. Wymiary: 60 × 70 cm.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna — 10 ułamków środkowej partii jednego naczynia górą obtaczanego (?); kości zwierzęce; nieliczne łuski rybie.

Naczynie powyższe zostało wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalone na kolor brunatnoszary. Wymiary: grubość ścianki 1 cm.

Palenisko 3

Zostało ono odkryte w analogicznych okolicznościach co palenisko 2, z tą tylko różnicą, że uchwycono je w całości na zachodnim krańcu działki C wykopu I. Zachowało się podobnie: w postaci 2 warstw kamieni o nieregularnym układzie, na gliniastym podłożu. Wymiary: 90 × 85 cm.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 12 ułamków górą obtaczanej, 3 ułamki całkowicie obtaczanej; liczne kości zwierzęce, kilka łusek rybich.

Ceramika górą obtaczana. Wyróżniono wśród niej 1 ułamek niezdobiony i 4 zdobione. Pozostałe ułamki są zbyt drobne, aby można je bliżej określić.

Ułamek niezdobiony pochodzi z naczynia słabo profilowanego (?). Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalony na kolor szarobrunatny. Wymiary: grub. ścianki 0,8 cm. Ułamki ceramiki zdobionej pochodzą z partii środkowych naczyń. Są one wykonane z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalone na kolor szary i szarobrunatny. Zdobí je ornament grzebykowy wątkiem linii falistych w różnych kompozycjach.

Ceramika całkowicie obtaczana. Występuje tutaj w postaci małych ułamków środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalonych na kolor szary. Wymiary: grub. ścianek 1 cm.

Ceramika wyżej opisana, pochodząca z warstwy IV oraz z paleniska 2 i 3, jest mało charakterystyczna, ale ogólnie nawiązuje do występującej w osadzie i wale⁸⁶. Zatem również i chronologicznie nie powinna od niej zbyt daleko odbiegać.

Funkcja i chronologia warstwy

Warunki zalegania warstwy IV (pod wewnętrznym licem wału i pod jego rozsypiskiem, tj. pod warstwą IIb i IIc — w bezpośrednim sąsiedzt-

⁸⁶ Por. s. 241—249, 269—273, 275—276.

wie warstwy IIa), pozwalają ją potraktować jako ślad osadnictwa z okresu poprzedzającego wzniesienie wału, a więc datować na IX — 2 połowę X wieku.

Bezpośrednio pod konstrukcją wału, na działce B i C wykopu I, w gliniastym podłożu, odkryto 3 koliste jamy, które oznaczono nr 3, 5, 6.

Jama 3

Jama ta wypełniona była warstwą pochodzącą z wału, tj. piaskiem gliniastym, resztkami bierwion drewnianych, grudek polepy i drobnych węgielków. Poniżej zalegała glina zmieszana z piaskiem. Wymiary: średn. 120 cm, głęb. 210 cm (tabl. IV).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna: 28 ułamków naczyń górą obtaczanych, w tym 1 niezdobiony (3,7%).

Ceramika niezdobiona. Ułamek niezdobiony należy do naczynia słabo profilowanego, o lekko odchylonym brzegu i krawędzi ściętej ukośnie na zewnątrz. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką droбноziarnistą, wypalony na kolor szarobrunatny. Wymiary: grub. ścianek 0,5—1 cm, średn. otw. 9 cm.

Ceramika zdobiona. Ułamki zdobione pochodzą z górnych partii naczyń, jednakże same brzegi nie zachowały się. Wykonane są z gliny schudzonej domieszką średnio i droбноziarnistą, a wypalone na kolor szarobrunatny. Ornament grzebykowy, jaki na nich występuje, składa się z motywu linii falistych, poziomych linii dookołnych oraz krótkich linii poziomych. Wymiary: grub. ścianek 0,8 cm. Opisane wyżej fragmenty naczyń nawiązują do ceramiki pochodzącej z wału i osady⁸⁷.

Jama 5

Wypełnisko tej jamy było analogiczne do wypełniska jamy 3; jedyną różnicą była warstewka ziemi szarej z zawartością węgielków drzewnych zalegająca pod gliną — w pobliżu dna. Miąższość tej warstewki wynosiła 5 cm. Wymiary: średnica 120 cm, głębokość 190 cm.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna — 56 ułamków górą obtaczanych, w tym 1 niezdobiony, 1 ułamek całkowicie obtaczany; kości zwierzęce.

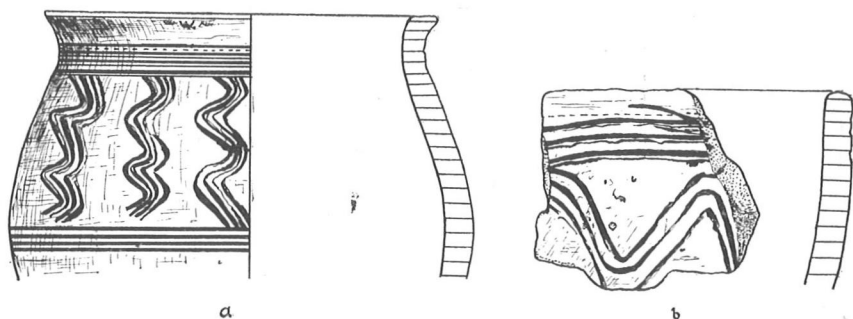
Ceramika niezdobiona. Fragment naczynia niezdobionego posiada brzeg lekko odchylony na zewnątrz i krawędź płasko ściętą. Wykonany jest

⁸⁷ Por. s. 241—249, 269—273, 275—276.

z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistą i wypalony na kolor brunatnoszary. Wymiary: średn. otw. nieuchwytna ze względu na uszkodzenie brzegu, grub. ścianki 0,5—1,1 cm.

Ceramika zdobiona. Wśród ułamków górą obtaczanych, zdobionych znajduje się 6 części brzegów i 49 fragmentów partii środkowych. Wyróżniono pomiędzy nimi formy słabo profilowane, jajowate i dwustożkowe. Formy słabo profilowane mają brzegi albo bardzo lekko nachylone do wewnątrz i krawędź poziomo ściętą, albo też brzeg lekko wychylony na zewnątrz i poziomo ściętą krawędź. Są one wykonane z gliny schudzonej domieszką średnio i drobnoziarnistą, a wypalone na kolor brunatny. Zdobi je ornament grzebykowy w kompozycji linii falistych i poziomych. Wymiary: średn. otw. 12, 23 cm, grub. ścianek 0,7—1 cm (ryc. 33b).

Ułamki naczyń jajowatych mają brzegi odchylone na zewnątrz i krawędzie poziomo lub ukośnie na zewnątrz ścięte. Wykonane są z gliny schudzonej domieszką średnio i drobnoziarnistą i wypalone na kolor szary. Zdobi je ornament grzebykowy w postaci pasm linii poziomych, falistych oraz pionowych pasm linii falistych. Wymiary: średn. otw. 10—15 cm, grub. ścianek 0,6—0,7 cm (ryc. 33a).

Ryc. 33. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z jamy 5. (Skala 1:2)

Fig. 33. Topolno, district of Świecie. Pottery from pit 5 (Scale 1:2).

Formy dwustożkowe reprezentuje tutaj fragment załomu naczynia wykonanego z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistą i wypalonego na kolor szary. Wymiary: grub. ścianek 0,7 cm.

Ogólnie formy powyższych naczyń nawiązują do poszczególnych grup ceramiki, pochodzącej z warstwy i wału⁸⁸.

Jama 6

Wypełnisko jamy stanowiła, podobnie jak w poprzednich jamach, warstwa piasku gliniastego z resztkami bierwion drewnianych konstrukcji

⁸⁸ Por. s. 241—249, 269—273, 275—276.

wału oraz z zawartością grudek polepy i drobnych węgielków. Zatem warstwa ta pochodzi również z wypełniska wału. Poniżej występowała glina przemieszana z piaskiem. Wymiary: średn. jamy 125 cm, głęb. 95 cm.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna — 8 ułamków środkowych partii naczyń górą obtaczanych, zdobionych. Są one wykonane z gliny schudzonej domieszką drobno i średnioziarnistą, a wypalone na kolor brunatny i szary. Zdobí je ornament grzebykowy w postaci motywu ukośnej kratki i kompozycji ukośnych nakłuc oraz linii poziomych. Wymiary: grub. ścianek 0,7—0,8 cm.

Powyższy materiał ceramiczny nie odbiega od ceramiki górą obtaczanej, zdobionej, jaka występuje w warstwie osadniczej IIa, oraz w wale w warstwie IIb⁸⁹.

Funkcja i chronologia jam

Przy rozpatrywaniu funkcji opisanych jam, należy zwrócić uwagę na występowanie ich w gliniastym podłożu w dość bliskim sąsiedztwie. Ponadto kształty ich są zbliżone i analogiczne. Na zawartość jam w dolnych partiach składa się glina przemieszana z piaskiem, a w górnych — ziemia pochodząca z wypełniska wału. Nie bez znaczenia są także nawiązania ceramiki z jam do występującej w wale i osadzie. Niewykluczone, że jamy te są pozostałością po wybieraniu gliny — jeszcze w okresie istnienia osady nieobronnej, w IX — i do 2 połowy X w. Następnie jamy te, w związku z budową wału, zasypało ziemią z najbliższego otoczenia i założono nad nimi konstrukcję drewnianą wału. Z czasem, pod naporem ciężaru konstrukcji, osiadło pierwotne wypełnisko jam i osunęła się w tym miejscu warstwa IIb wału.

„Wał poprzeczny”

Dla zidentyfikowania tzw. wału poprzecznego, znajdującego się poza płaszczyzną grodziska od strony wyżynnej (ryc. 2), założono na jego grzbiecie, w części zachodniej, wykop nr V. Pod warstwą humusu zalegała w nim wyłącznie surowa glina. Można by więc wyżej wspomniany, poprzeczny wał uznać za naturalny utwór geologiczny. Jednakże wschodni stok tego wzniesienia, po odczyszczeniu warstwy darni, wskazuje na zaleganie na tym odcinku warstwy kulturowej. A więc bliższe rozpoznanie owego wału możliwe jest dopiero w następnym roku badań.

⁸⁹ Por. s. 241—249, 269—273, 275—276.

WNIOSKI KOŃCOWE

W zakończeniu niniejszego opracowania należy zastanowić się, czy przeprowadzone badania na grodzisku w Topolnie przyniosły dostatecznie wyczerpujące dane odnośnie zagadnień wymienionych we wstępie, dotyczące obwarowania, zasiedlenia grodu i jego chronologii. Analizując materiały uzyskane w czasie dotychczasowych badań stwierdzamy, że są one niepełne, w związku z tym niektóre wnioski nie wykraczają poza ramy hipotezy.

Otóż wyniki powyższej analizy materiałów upoważniają nas do wyróżnienia 2 faz osadnictwa na omawianym obiekcie.

Pierwsza faza osadnictwa miała miejsce w okresie od IX do 2 poł. X w. Istniała tu wówczas osada otwarta, której prawdopodobnie można przypisać częściowo inwentarz warstwy IIb i III, warstwę IV i przynależne do niej, zniszczone paleniska 2 i 3, a nadto jamy 3, 5, 6. Zabytki ruchome pochodzące z tej osady, to jedynie ceramika i materiał kostny. Nie wiadomo bowiem, czy paciorek, szydło, 2 przęśliki, igła oraz 4 fragmenty przedmiotów metalowych znalezione w wale, nie pochodzą już z 2 fazy osadniczej, z okresu budowy wału. Odnośnie ceramiki, stwierdza się współwystępowanie górą obtaczanej (94,3%) z całkowicie obtaczaną, która stanowi zdecydowaną mniejszość (5,7%). Ze względu na zbyt jednostronny i ubogi inwentarz zabytkowy odkryty w osadzie, trudno naświetlić jej charakter społeczno-gospodarczy. Należy przypuszczać, że była to osada uboga, a jej podstawy gospodarcze stanowiło łowiectwo, hodowla zwierząt i rybołówstwo. Jeżeli uznamy jamy 3, 5 i 6 za pozostałości wybierania gliny, wówczas prawdopodobne będzie założenie, że znajdowana ceramika jest wyrobem lokalnym, z rodzimego strowca.

Druga faza osadnictwa przypada na 2 poł. X — do początku XI w. i wiąże się z istnieniem osady obronnej na omawianym wzgórzu. Wał wzniesiono prawdopodobnie tylko od strony wyżynnej, tj. od północy. Został on zbudowany w konstrukcji drewniano-ziemnej z zastosowaniem systemu rusztowego oraz jednostronnej i dwustronnej podkładki. Składał się z 5 stosów konstrukcji, biegnących wzdłuż linii z północnego-zachodu na południowy-wschód. Natomiast odnośnie obwarowania grodu od południa, wschodu i zachodu, tj. od strony niziny, ku której wzgórze opada stromo w dół, na razie trudno się wypowiedzieć, dotąd bowiem nie przeprowadzono w tym kierunku badań. Podobnie, w dalszym ciągu nie wyjaśniony jest charakter umocnień poza obrębem grodu, od strony północnej, ponieważ próbné wykopy na tzw. „poprzecznym wale” nie przyniosły jednoznacznych wyników.

Z 2 fazą osadnictwa można zapewne łączyć warstwę IIa, częściowo IIb i III, warstwę IIc, jamy 1, 2, 4, 7 oraz palenisko 1. Osadnictwo w grodzie

wykazuje tendencje skupiania się w części północno-wschodniej, bezpośrednio przy wale. Obiekty mieszkalne miały prawdopodobnie charakter półziemianek. Spośród dotychczas odkrytych, za domostwa tego typu można uznać jamy 1 i 2.

Materiał zabytkowy wiążący się z osadą obronną przedstawia się skromnie. Stanowi go głównie ceramika, w której wyróżniono ręcznie lepioną (1,1%), górą obtaczaną (90,3%) i całkowicie obtaczaną (8,6%). Wszystkie 3 grupy współwystępowały nawet w najniższych warstwach, z tym, że przewagę stanowiła nadal ceramika górą obtaczana. Ponadto odkryto w grodzie 2 przęśliki, 2 szydła kościane, 2 igły, 2 noże żelazne i 1 nieokreślony przedmiot żelazny. Powyższe zabytki stałe i ruchome sugerują, że gród należał do kategorii ubogich i drugorzędnych. Nie wydaje się aby był siedzibą władcy, czy też odgrywał większą rolę w handlu wielkopolsko-pomorskim z tytułu położenia na szlaku wiślanym. Podstawy gospodarcze stanowiło zapewne łowiectwo i hodowla zwierząt oraz rybołówstwo. Upadek grodu mógł nastąpić w końcu X w. lub na przełomie X/XI w.

PRÓBA INTERPRETACJI ROLI I UPADKU GRODU W TOPOLNIE

Przy rozpatrywaniu powyższych zagadnień należy zwrócić uwagę na materiały archeologiczne, usytuowanie obiektu, jak również na źródła historyczne dotyczące bądź to całego Pomorza, bądź też sąsiadujących z Topolnem punktów osadniczych.

W świetle materiałów archeologicznych gród w Topolnie został założony w drugiej połowie X w., na miejscu nieco starszej osady otwartej. Nasuwa się wobec tego pytanie — jakie wydarzenia społeczno-polityczne X w. doprowadziły do umocnienia punktu osadniczego, położonego na południowej peryferii Pomorza Gdańskiego, która prawdopodobnie stanowiła pogranicze plemienne pomorsko-wielkopolskie⁹⁰.

Wiadomo, że druga połowa X w. to okres okrzepnięcia państwa polskiego, które już w końcu tegoż stulecia drogą podbojów poszerza swoje terytorium.

W tym samym czasie, na niewielkim 15 km odcinku Wysoczyzny Nadwiślańskiej założono nowy gród. Był on trzecim z kolei grodem, obok Świecia i Gruczna, na południe od ujścia Wdy. Warto tu zwrócić uwagę na brak grodów na północ od Wdy, jak również na zachodnim krańcu ziemi świeckiej, podczas gdy skupiały się one na linii południowo-wschodniej, wzdłuż Wisły⁹¹. Były to zapewne grody związane z ochroną szlaku wiślanego.

⁹⁰ L. Leciejewicz, *Z badań nad kształtowaniem się ośrodków...*, s. 134—138.

⁹¹ W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, mapa II i III.

Niewykluczone, że u podstawy tej linii obrony tkwiło niebezpieczeństwo zagrażające od południa i wschodu. Ziemia świecka bowiem jako bezleśny teren, dogodny dla osadnictwa, mogła stanowić przedmiot zainteresowań sąsiednich plemion. Od wschodu, przez Wisłę graniczyła z ziemią chełmińską, a od południa z Kujawami wraz z terenem późniejszej kasztelanii Wyszogrodzkiej⁹². Obszar ten, nad dolną Brdą, wypełniała w większości puszcza. Bezleśne połacie znajdowały się tylko w centrum puszczy i u ujścia Brdy do Wisły⁹³. Na terytorium tym do X w. istniał tylko jeden gród — w Zamczysku, który z niewiadomych przyczyn upadł w X w.⁹⁴ Powyższy brak ośrodków grodowych, poza Zamczyskiem, może sugerować, że jeszcze w X w. nie doszło tutaj do wewnętrznej konsolidacji, a stosunki społeczno-polityczne nie wymagały systemu grodowego na szerszą skalę. Wprawdzie źródła archeologiczne, szczególnie znaleziska przedmiotów związanych z konną jazdą, wskazują na dość wysoki poziom rozwoju sił wytwórczych, a tym samym na niepoślednią rolę grodu w Zamczysku⁹⁵. Położenie grodu w orientacji południowej świadczy z kolei o skoncentrowaniu uwagi na strefie południowej. Chociaż przynależność etniczna Zamczyska nie została jeszcze w zasadzie ustalona, to w takiej sytuacji gospodarczo-politycznej nie należy się spodziewać aby inwazja na Pomorze mogła mieć miejsce z ziem położonych nad dolną Brdą. Nasuwa się pytanie, czy nie należałoby potraktować faktu umocnienia Topolna jako świadectwa mobilizacji wewnętrznej Pomorza i organizacji frontu przeciwko rosnącej potędze Polan.

A zatem gród w Topolnie powstałby w związku z zabezpieczeniem granicy plemiennej. Jak wskazują materiały archeologiczne, prymitywna zabudowa i ubogi inwentarz, omawiany gród odgrywał raczej drugorzędną rolę w zespole trzech grodów: Świecia, Gruczna, Topolna. Przy dzisiejszym stanie badań archeologicznych na tym terenie trudno wyczerpująco naświetlić powyższe zagadnienia. Obecnie gród topoliński przedstawia się jako umocnienie — strażnica przygraniczna, strzegąca zarazem handlowego szlaku wiślanego, łączącego Pomorze z Wielkopolską. Więcej światła na Topolno mogą rzucić badania w Grucznie i Świeciu.

Interesująca jest również przyczyna upadku grodu w Topolnie. W świetle dotychczasowych materiałów archeologicznych fakt ten miałby miejsce na przełomie X/XI w. Za krótkotrwałym funkcjonowaniem grodu przemawia zarówno ceramika, jak i miąższość warstwy kulturowej, a także forma obiektów mieszkalnych. Odnosnie ceramiki wymowny tu jest niewielki procent ułamków naczyń całkowicie obtaczanych oraz ich mało rozwinięte formy, czego nie obserwowalibyśmy w wypadku dłuższej kon-

⁹² K. Ślaski, *Podziały terytorialne...*, mapa II część.

⁹³ Tamże, l.c.

⁹⁴ L. Leciejewicz, *Z badań nad kształtowaniem się ośrodków...*, s. 164—167.

⁹⁵ Tamże, s. 164.

tynuacji osadnictwa, poprzez w. XI do XII w. Podobnie miąższość warstwy byłaby wówczas większa, a zawartość bardziej zróżnicowana. Obiekty zaś mieszkalne, swoją prymitywną formą, nawiązują do charakteru osad sprzed XI w. Ponadto, pozostałe zabytki ruchome świadczą o słabym jeszcze rozwoju sił wytwórczych, co w XI w. nie powinno się przejawiać na obiekcie położonym, bądź co bądź, na głównym szlaku handlowym.

Inny, dość ważny fakt, to ten, że w materiale zabytkowym nie widzimy śladów większego pożaru, nie ma też militariów, które mogłyby sugerować zbrojne zniszczenie grodu, prawdopodobnie więc został on opuszczony.

Nasuwać się tu dwie koncepcje odnośnie historii upadku grodu w Topolnie, które w toku dalszych badań archeologicznych mogą się zdezaktualizować. Po pierwsze: likwidacja jego mogła nastąpić w związku z wcieleniem Pomorza do Polski w X w. (odbilo się to dosyć poważnie na wewnętrznych stosunkach polityczno-społecznych Pomorza, np. w reorganizacji systemu grodowego); w konsekwencji niektóre grody upadły, a inne znów zmieniły swój charakter i zyskały na znaczeniu. Drugą okolicznością, która mogła mieć wpływ na upadek omawianego grodu, była przypuszczalnie ekspansja Pomorza na południe w XI w. Wiązany jest z nią również fakt występowania osadnictwa kujawskiego w głębi ziemi świeckiej⁹⁶. Prawdopodobnie przyłączono wówczas do Pomorza tereny nad dolną Brdą. Stąd też zapewne w XII i XIII w. księstwo wschodniopomorskie obejmowało nad Wisłą tereny etnicznie kujawskie, a nie tylko kaszubskie⁹⁷. Nie jest więc wykluczone, że ze względu na przesunięcie się granicy pomorskiej na południe, gród w Topolnie stracił znaczenie, zwłaszcza, że na przyłączonym terenie założono przed 1090 r. gród w Wyszogrodzie⁹⁸.

SUMMARY

The described stronghold lies in the precinct of Topolno, a village situated about 20 km south of Świecie, Voivodeship of Bydgoszcz and southwards from the road Świecie — Gruczo — Bydgoszcz, on an eminence of the high Vistula Terrace, called „Plate”. The hill is approximately 100 m high and extends over about 31 ares.

The fortified settlement of Topolno was mentioned in the literature since the beginning of the 20th century, but excavations were suspended on the site until recently, when in 1960 they were started anew by the Archaeological Museum of Gdańsk and continued in the course of three campaigns until 1962.

The purpose of the digging was to establish the chronological datum of the station, its fortification system, its inner aspect and its function.

⁹⁶ K. Ślaski, *Granica...*, s. 106.

⁹⁷ Tamże, s. 108.

⁹⁸ L. Rauhut, J. Rauhutowa, Cz. Potemski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Fordonie pow. Bydgoszcz na grodzisku Wyszogród w roku 1958*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXVI, 1959—1960, s. 162.

In order to elucidate as exactly as possible these problems, five trenches were practised, mainly in the north-eastern part of the hill where it was slightly raising.

Excavators succeeded to lay bare a rampart (in trench I and II) and several culture bearing layers inside the stronghold (in trench III and IV) — Fig. 3, Table I.

Six settlement layers could be singled out, namely: I — humus layer, that is a contemporaneous layer mixed with Early Medieval remains; IIa — a layer of black and dark brown sandy earth, 40—100 cm thick, deposited upon a clay substratum, into which hearth Nr. 1 and pits Nr. 1, 2, 4 and 7 were embedded (Fig. 3, 5, 16, 19); IIb — sand and clay dump mixed up with survivals of timber logs from the rampart (Table II—IV and Fig. 22—25); IIc — a layer of reddish brown, sandy earth, containing rotten timber and beam rests (Fig. 11), extending over a large area where the settlement and crumbled parts of the rampart were meeting; III — a layer of clay mixed with plant remains having left numerous impressions visible in the lower part of the rampart among beam remains (Table IV); IV — a layer of black and brown earth, 5 cm thick, partly deposited under rampart and layer IIc (section C of trench I), containing hearths 2 and 3 and pits 3, 5, 6, dug into the clayey substratum.

Excavated pot sherds yield the only dating key points and help to single out two settlement stages:

— a first phase which extends chronologically over a period between the 9th and the second half of the 10th century. At that time the settlement was but an open village, to which we can probably ascribe relics found in layer IIb and III as well as in layer IV together with the destroyed fireplaces 2 and 3 and the three pits 3, 5, 6 (Fig. 3). The archaeological record was a rather scarce one, limited only to pottery sherds and bone relics. The potter's wheel proved to have been commonly in use, as attested by pots either turned in their upper part (94,3%) or turned on their whole surface (5,7%). Pits 3, 5, 6, are supposed to be pits for the clay extraction and supply thus much evidence as to a local manufacture of the earthenware. In the first phase the archaeological record was, as already mentioned, a very modest one, without specially diversified specimens of the movable inventory; this shows us how poor the village must have been, its inhabitants living mainly on hunting, cattle raising and fishing.

— a second phase dating from the second half of the 10th century to the turn of the 10/11th; it is closely linked with the fortified stronghold on the hill. The rampart seems to have been erected only on the highland side, that is in the northern part of the hill. It was constructed according to the then most common method, the so called grill-system, consisting of alternating earth layers and timber logs, with one-side and double-side templets. They formed five constructive piles, running along the north-west — south-east line (Fig. 25 — test-reconstruction of the rampart). Its biggest height, still preserved, is 2,30 m, going down to a base 10,55 m large. In general, however, the whole timber construction was in a very bad state, so that excavators laid bare only traces of wooden beams. They also did not succeed to give a more reliable answer as to the question of the purpose for which the remaining sector of the fortification was built.

Very close connections appeared to exist between the second phase of settlement and layer IIa, partly IIb and II, layer IIc, pits 1, 2, 3, 7 and hearth Nr. 1. When digging inside the stronghold it was noticed that the then inhabitants constructed their huts close to the rampart. Dwelling commodities were found there, probably pit-dwellings partly sunk into the soil (listed in our inventory as pits Nr. 1 and Nr. 2).

Inside the settlement too, the archaeological record was scanty and modest. It was mainly composed of pottery sherds, some of which totally hand made (1,1%),

others completely turned on the potter's wheel (8,6%) the main bulk being turned only in its upper part (90,3%). The three ceramic groups lay mixed together even in the lowest layers. Implements were represented by 2 spindle whorls, 2 bone awls, 2 needles, 2 iron knives and 1 indefinite specimen made out of antler (Fig. 6—21, 26—31).

Considering the whole archaeological record from Topolno, the immovable as well as the movable one, we may not be wrong in ascertaining that the stronghold belonged to a rather indigent folk group, searching its livelihood in hunting, cattle breeding and fishing. The stronghold seems to have been erected on the tribal boundary of Pomerania, to protect it against other tribes living southwards; it may have played a defensive role in the fortification system of the strongholds Świecie — Gruczno — Topolno. We know nothing precise about the end of the site, but it must have perished towards the last decade of the 10th century or at least at the turn of the 10/11th century.